

МІРА ЗА МІРУ

Переклав Дмитро Білоус

ДІЙОВІ ОСОБИ

Ві ченцо, герцог.

Анджело, намісник герцога.

Ескал, старий ельможа.

Клавдіо, молодий дворянин.

Луціо, гультьяті.

1-й дворянин.

2-й дворянин.

Тюремник.

Брат Тома } ченці.
Брат Пітер }

Суддя.

Баррій.

Лікот, простак-стражник.

Пінна, легковажний дворянин.

Помпей, слуга пані Переспілли.

Потворра, кат.

Бернардіно, розпусний арештант.

Ізабелла, сестра Клавдіо.

Маріанна, наречена Анджело.

Джульетта, кохана Клавдіо.

Франціска, черниця.

Пані Переспілла, власниця будинку розпусти

Вельможі, варта, городяни, хлопчик, слуги.

Дія відбувається у Відні.

СЦЕНА I

Зала в палаці герцога.

Входять герцог, Ескал, вельможі і почт

Герцог Ескале!

Ескал Що, мій пане?

Герцог Вам пояснити, в чому суть правління,—
Здається, марна трата часу й слів.
Бо я упевнився: ученість ваша
Переважає всі мої поради.
Тож можу дати вам тільки владу в руки.
При ваших здібностях цього задосить,
Щоб приступити до діла. Дух народу,
Державні правила, статті, закони
Ви дуже добре знаєте. Та й досвід
Великий ваш. Лишається хіба що
Вам з нього користатися і далі.
А зараз Анджело просить сюди.

Один із почту виходить.

Як ви гадаєте, він нас замінить?
Його обрали ми в надії щирій,
Щоб представляв нас, поки нас не буде.
Довірили йому і гнів, і милість,
Усю своєї влади повноту
Передали йому. А ваша думка?
Ескал Якщо у Відні є хто-небудь гідний
У вас цю честь і милість заслужити,
То це лиш Анджело.

Герцог Та ось і він.

Входить Анджело.

Анджело Покірний вашій світлості одвіку,
Отож чекаю, що ви звелите?

Герцог Є, Анджело, у тебе риси вдачі,
З яких неважко спостерігачеві
Вгадать твоє майбутнє. Не на те,
Як факели, запалює нас небо,
Щоб ми горіли тільки задля себе.
Коли ж достоїнства, що кожен має,
Дрімують без користі в нас самих,
Це все одно, що їх у нас нема.
Високий розум неодмінно прагне
Високої мети! Таж без користі
Природа не дає ані краплини
Своїх дарів, жадаючи за них
Дістати, як ощадлива богиня,
Процент і вдячність... Але що це, справді.
Я говорю тому, хто знає сам
Усе, що можу я йому сказати?
Ну що ж, мій Анджело!
Лишайсь за мене у мою відсутність.
І смерть, і милість хай живуть у Відні
В твоїх устах і в серці. А Ескал,
Хоч старший,— буде за помічника.
Ось повноваження.

Анджело Але, мій пане,
Прошу на пробу взяти мій метал,
Перш аніж лик прекрасний, благородний
На ньому карбувать...

Герцог Не заперечуй...
Ми вибирали довго і дбайливо.
І вибрали тебе: прийми ж цю честь.
Нам треба виїхать настільки спішно,
Що через це ми мусимо залишить
Питання нерозв'язані. Коли ж
Потрібно буде, ми тобі напишем,
І визнаєш ти новини всі про нас
Та подаси ізвідсіля нам звістку.
Отож прощайте. Зичимо успішно
З усім упоратись.

Анджело Дозвольте, пане,
Я хочу вас хоч трішки провести!

Герцог Ні, надто кваплюсь я,
Тож владарюй сміливо. Знай при цьому,

Що ти наділений високим правом
Заводити закони й пильнувати,
Щоб їх тримались. Дай потисну руку.
Таємно виїду. Народ люблю я,
Та виставляюсь людям напоказ
Ненавиджу; хай навіть від душі —
Гучних захоплень я не визнаю
І вигуків, а тих, хто все це любить,
Не маю за розумних. Що ж, прощайте!

Анджело Хай вам пошлють удачу небеса!

Ескал І вас щасливо приведуть назад!

Герцог Спасибі. Ну, прощайте!
(*Виходить*)

Ескал Ласкаво прошу, графе, приділіть
Хвилину для розмови: я хотів би
Збагнути до кінця свої завдання.
Дістав я повноваження, які ж —
Мені ще невідомо.

Анджело Як мені. Отож ходімо разом
Та спільно і з'ясуємо де-небудь
Усе, що треба.

Ескал Я до ваших послуг.

Виходять.

СЦЕНА 2

Вулиця.

Входять Луціо і двоє дворян.

Луціо Якщо наш герцог з усіма іншими герцогами не
дійде згоди з угорським королем, то всі герцоги об'єднаються і на-
падуть на короля.

1-й дворянин Пошли нам, боже, мир будь-звідкіля, окрім од-
ного — не від угорського короля!

2-й дворянин Амінь!

Луціо Ти говориш так, мов той побожний пірат, що ви-
йшов у море з десятима заповідями і тільки одну з них зітер зі скри-
жалі.

2-й дворянин «Не украдь»?

Луціо Саме цю він і зітер.

1-й дворянин А як же інакше? Адже ця заповідь змусила б капітана і всю його ватагу відмовитись від свого промислу — вони ж і йшли саме на грабування. Та й серед нас не знайдеться солдата, якому б подобалось у передобідній молитві те місце, де просять господа послати мир.

2-й дворянин А я від жодного солдата не чув, щоб воно йому не подобалося.

Луціо Охоче вірю: ти, гадаю, ніколи взагалі цієї молитви й не чув.

2-й дворянин Чув, і щонайменше разів десять.

1-й дворянин Та ще, може, й у віршах?

Луціо І в віршах, і в прозі, і різними мовами.

1-й дворянин І всіляких вір, мабуть?

Луціо А чом би й ні? Молитва лишається молитвою, попри всі незгоди у вірі, як ти лишаєшся несусвітним негідником, попри всі молитви.

1-й дворянин Атож, ми з тобою з одної пряжі виткані.

Луціо Згоден. Як оксамит із крайкою. Ти — крайка!

1-й дворянин А ти — оксамит. Добрячий оксамит потрійної ворси, запевняю. Та я й волів би бути крайкою англійського сукна, ніж французьким оксамитом з такою облізлого ворсою, як ти. Ясно я говорю?

Луціо Куди ясніше! Мабуть, по собі судиш? Після такого признання я починаю пити за тебе, але, даруй, поки я живий — не після тебе.

1-й дворянин Я, здається, сам собі напсував, чи не так?

2-й дворянин Атож. В обох випадках — чи заразився ти, чи ні.

Луціо Погляньте-но, погляньте, сюди прямує добродійка, наша утішниця.

1-й дворянин Чимало хвороб підхопив я під її дахом, і вони мені коштували...

2-й дворянин Чого, скажи?

1-й дворянин Суди сам.

2-й дворянин Тисяч три талерів на рік.

1-й дворянин А може, й більше! Випили вони моєї крові!

Луціо Добре, якщо випили, а не зіпсували...

1-й дворянин Та ти натякаєш на якісь мої хвороби, але помиляєшся: я здоровий і міцний.

Луціо Міцний, як твої порожні кістки, що з них розпушта висмокотала всі мізки.

Входить пані Переспілла.

1-й дворянин О! Як ся маєте? В котрому стегні у вас тепер простріл?

Переспілла Годі, годі. Там он заарештували і повели до в'язниці чоловіка, вартого п'ятьох тисяч таких молодців, як ви.

2-й дворянин Кого ж це, скажи на милість?

Переспілла Кого, кого!.. Клавдію, синьйора Клавдію!

1-й дворянин Клавдію... до в'язниці? Не може бути.

Переспілла А от і може: я на власні очі бачила, як його повели. Та ще й гірше: через три дні йому голову відрубують.

Луціо Ми собі жартуємо, а тут... Не хочеться цьому вірити!.. А ти певна?

Переспілла Більш ніж певна. І все через те, що пані Джульєтта чекає від нього дитини.

Луціо Боюсь, що так воно і є, він обіцяв прийти до мене ще дві години тому і не прийшов. А він дуже точно виконує всі обіцянки.

2-й дворянин Та ще це якраз близько стосується того, про що ми говорили.

1-й дворянин А головне — збігається з новим указом.

Луціо Ходімо швидше, дізнаємось, у чім річ.

Луціо і двоє дворян виходять.

Переспілла Ось так воно: кого на війну, кого в шпиталь, кого на шибеницю, кого в боргову. Так скоро в мене й жодного клієнта не залишиться.

Входить Помпей.

Ну що, взнав щось нове?

Помпей Повели його до в'язниці.

Переспілла Та чим же він скористався?

Помпей Жінкою.
Переспілла Але в чому ж його злочин?
Помпей Вудив форель у забороненій річці.
Переспілла Отже, залишив дівчинку з дитиною?
Помпей Ні, залишив жінку з дівчиною. Ви про новий указ нічого не чули?
Переспілла Про який указ?
Помпей Всі веселі дома в передмістях Відня буде знесено.
Переспілла Що? А ті, що в місті?
Помпей Ті залишаються на розплід. Їх теж хотіли було знести, та один розсудливий городянин заступився за них.
Переспілла Невже ж усі дома побачень у передмістях знесуть?
Помпей Дотла, господине.
Переспілла От так переміна в державі! А що ж зі мною буде?
Помпей Годі вам. Не бійтесь за себе. Добрим адвокатам клієнтів не бракує. Адресу змініте, але збережете фах. Я залишусь, як і раніше, вашим слугою. Не бійтесь, вас пожаліють. Ви ж на цій роботі, можна сказати, зуби з'їли. До вас поставляться з повагою.
Переспілла Що ж подієш, Томо. Ходімо звідси.
Помпей Ось синьйор Клавдіо... Його ведуть до в'язниці. І пані Джульетта з ним.

Виходять.

Входять тюремник, Клавдіо, Джульетта і варта.

Клавдіо Навіщо ж напоказ мене водити?
Веди вже, як палезить, до в'язниці.
Тюремник Та я ж бо не на зло це став чинить:
Граф Анджело наказом обумовив.
Клавдіо Володар кожен, наче бог земний,
Всіх судить по-євангельськи: прощає,
Кого захоче, а кого вже ні —
Того засуджує. І суд його —
Суд праведний.

Входять Луціо і двоє дворян.

Луціо

Та що це? Подивися!
Гей, Клавдіо, за віщо ти закутий?

Клавдіо

За надмір волі, любий друже мій.
Як після пересичення йде піст,
За волею надмірною чекають
Нас ланцюги. Неначе пацюки,
Що у великій спразі п'ють отруту,
П'єм насолоду й, випивши, вмираєм.

Луціо Якби я вмів так мудро розмірковувати під ареш-
том, я б послав за декотрими з моїх кредиторів. Проте, правду ка-
жучи, я волю бути дурнем, але на волі, ніж розумним у в'язниці.
В чому ж твій злочин, Клавдіо?

Клавдіо

Назвать його — це знову буде злочин.

Луціо

Убивство?

Клавдіо

Ні.

Луціо

Розпуста?

Клавдіо

Хай і так!

Тюремник

Не зупиняйтеся. Ходімо швидше.

Клавдіо

Стривайте, Луціо, одне ще слово.
(Відводить його вбік)

Луціо

Хоч сто, аби лишень тобі на користь.
Хіба в нас переслідують розпусту?

Клавдіо

Виходить, так. Я чесно заручився
З Джульеттою, та ложе поділив
Із нею до весілля як з жоною.
І нам не вистачає лиш обряду,
Через рідню Джульетти зволікали,
Що труситься над посагом її,
Захованим у їхні повні скрині.
Від них любов ми приховать хотіли,
Аж поки згоди діждемось на шлюб,
Та любовщів таємних милий слід
Позначивсь надто ясно на Джульетті.

Луціо

Дитиною?

Клавдіо

На жаль, це справді так.
І ось намісник — може, це помилка
За браком досвіду, а чи, можливо,
Саме суспільство видалось йому

Конем, який правителя несе,
Що тільки-но розсівся у сідлі;
Він може править, видавать накази,
Відчувши власну силу, підганяти
Суспільство, мов острогами коня.
Чи то заволодів ним дух тиранства,
Що криється в самій його посаді.
Чи вдачі він такої, я не знаю,
Але повиягав він із архівів
Усі тяжкі покарання, які
Подібно до іржавих обладунків
Дрімали добрих дев'ятнадцять літ
У синій пилюзі. Щоб заблищали,
Застосував приховану в них силу
До мене він,— так, саме задля блиску!

Луціо Ручуся, що це так. І голова твоя так погано тримається на плечах, що перше-ліпше закохане дівчисько може здмухнути її одним своїм подихом. Ходімо до герцога, подай йому прохання про помилування...

Клавдіо Я посилав, та герцог десь пропав.
Зроби, будь ласка, послугу мені:
Моя сестра сьогодні в монастир
Іде, щоб там послушницею стати.
Знайди її, розкрий мою біду
Та попроси, хай спробує вблагати
Жорстокого намісника, щоб вирок
Пом'якшив він,— на неї вся надія.
Адже дівоча врода, певно, має
Свою німу, але виразну мову,
Що скорює людей, сестра ж уміє
Переконать і розумом, і словом.

Луціо Дай боже, щоб їй це вдалося і заради всіх, хто може опинитись у такому скрутному становищі, як ти, і заради того, щоб ти ще натішився життям. Шкода мені буде, якщо ти його програєш у такій безглуздій грі. Що ж, я йду до неї...

Клавдіо Спасибі, добрий Луціо, тобі.

Луціо За дві години десь...

Клавдіо Ходімо, страже!

Виходять.

СЦЕНА 3

Монастир.

Входять герцог і брат Тома.

Герцог Ні, отче мій, так думати не слід.
Стріла кохання пронизать нездатна
Надійшо у броню закуті груди.
І я прийшов до вас у монастир
Просить на час таємного притулку,
Бо ціль моя поважніша й значніша
За ціль палкої юності.

Брат Тома Скажіть же,
В чім ваша ціль?

Герцог Ви знаєте, мій отче,
Що я любив бувати в самотині,
Як недолюблював я всяких зібрань,
Де юність, розкіш і гульня панують.
І ось я графу Анджело вручив —
А він людина стримана й сувора —
Всю владу і права мої у Відні.
Він думає, що я подався до Польщі;
Я сам поширив чутку цю в народі
І бачу, всі повірили у неї.
Спитаєте, навіщо це зробив я?

Брат Тома Так, пане мій.

Герцог Закон суворий наш, статуту теж —
Загнуздувати треба впертих коней,—
Та вже ось ледве не п'ятнадцять літ,
Як ми з уваги випустили їх,—
Як постарілий лев, котрий з печери
Лінується виходити на влови,
Як батько-жартівник часом дитині
Показує різки, але щоб ними
Не покарати, а тільки налякати,
І поступово робляться різки
Предметом не боязні, а насмішки,—
Отак, якщо закон ми зневажаем,
То сам собою відмирає він.
На повідку в сваволі правосуддя.
Дитя б'є матір. Правила житейські
Всі шкереберть ідуть!

Брат Тома

Але ж від вас
Залежало вернути законам силу,—
Боялися б вас набагато більше,
Ніж Анджело.

Герцог

Боюсь, було б занадто.
Моя вина — я дав народу волю.
Тиранством би його було карать
За те, що я їм дозволяв робити:
Як не караєм — цим ми дозволяєм.
І саме через це я все поклав
На Анджело: хай іменем моїм
Карає він, а я лишуся збоку!
Отож уникну й нарікань.
Щоб стежити за ним, я часом буду
Навідувати мій народ і власті
У вигляді ченця. Тому прошу:
Чернецький одяг ви мені дістаньте,
Навчіть мене поводитися так,
Щоб на ченця я був достоту схожим,
І ще причини є — про них вам потім
Я розповім. Та ось що головне:
Граф Анджело суворий, бездоганий,
Заледве визнає, що в жилах кров
Тече у нього. І що хліб йому
Від голоду приємніший, ніж камінь.
Але коли сягне вершини влади,
Тоді й побачим, як накаже там
Той, хто безгрішним тут здавався нам.

Виходять.

СЦЕНА 4

Жіночий монастир.

Входять Ізабелла і Франціска.

Ізабелла То інших прав у вас, черниць, немає?
Франціска Для тебе наших прав замало?
Ізабелла О ні, я б не бажала інших прав:
Строгішого б статуту для сестер,
Що їх об'єднує блаженна Клара.

Луціо

(за сценою)

Мир стінам цим!

Ізабелла

Там наче хтось гукає?

Франціска

Мужчина! Мила сестро Ізабелло,
Йди відчини, спитай, чого він хоче,
Ти можеш говорити. Мені не можна.
Ти лиш послушниця, але коли
Вже приймеш повний постриг, з чоловіком
При старшій тільки зможеш розмовляти,
Та й то з лицем закритим, а як будеш
З лицем відкритим, мусиш ти мовчати.
Гукає знов. Тож прошу, обізвись.
(*Виходить*)

Ізабелла

Мир вам і щастя. Що, скажіть, вам треба?

Входить *Луціо*.

Луціо

Вітаю, діво! Якщо справді тільки
Ви — діва, як це легко припустити
З рожевих ваших щік. Скажіть, будь ласка,
Чи міг би я побачити Ізабеллу?
Вона на послусі в монастирі.
Нещасний Клавдіо — їй брат.

Ізабелла

Нещасний?

Скажіть, будь ласка, а чому нещасний?
Я Ізабелла. Я його сестра.

Луціо

О діво ніжна й чарівна, ваш брат
Вам шле привіт. Але скажу одразу:
Він у тюрмі.

Ізабелла

О лишенько! За віщо?

Луціо

За те, за що, коли б це я судив,
То не карав, а виніс би подяку:
Дитиною обдарував він милу.

Ізабелла

Будь ласка, не жартуйте!

Луціо

Ні, на жаль,

Я не жартую, хоч і полюблю
З дівчатами дуріти, жартувати,
Базікати... Поводитися ж так
Не з кожною б я став. Адже для мене
Створіння справді ви святе й небесне,

Безплотний дух, піднесений над світом.
І з вами говорю я щиросердо,
Як із святою.

Ізабелла Цим глузом з мене гнівите ви бога!

Луціо Ну що ви! Я кажу вам щиру правду:
З своєю милою ваш брат зійшовся,
Як ми повнієм од їди — чи нива
Повніє живом з ласки хлібороба,
Так довела її важка утроба,
Що добре він оре і густо сіє.

Ізабелла Дитя від нього... Та невже сестра
Джульєтта...

Луціо Як — сестра?

Ізабелла Ну, названа сестра. Так часто в школі
В своїй палкій, хоч і безплідній дружбі
В нас подруги мінялись іменами.

Луціо Вона!

Ізабелла То хай одружиться із нею!

Луціо У цьому й суть. Наш герцог дивно зник
І багатьох, а в тім числі й мене
В оману ввів, бо ждали ми війни.
Та знаєм від людей, котрим відомі
Всі порухи державної пружини,
Наскільки вчинки всі його далекі
Від справжніх намірів. Отож залишив
Намісником і дав безмежну владу
Він Анджело, але у того в жилах
Не кров, а швидше холодець застиглий,—
Ніколи-бо не знав він ані шалу,
Ні почуттів сердечних, а природу
Скоряв трудом, наукою і постом.
Щоб настрахати звичай і свободу,
Які снували досі без боязні
Коло свого мерзенного закону,
Як миші коло лева,— воскресив він
Закон жорстокий, під чім ударом
Ваш може брат позбутися життя.
Його він наказав арештувати
Й для прикладу застосувати хоче
Всю силу надзвичайного закону.
Нема надії, як не вдасться вам

СЦЕНА 1

Зала в домі Анджело.

Входять Анджело, Ескал, суддя, тюремник, дозорці, варта.

Анджело Не можна нам робити із закону
Опудало городнє, що стоїть,
Аж поки птахи, звикнувши до нього,
Із нього зроблять сідало.

Ескал Хай так:
Та краще в гніві нам поранить злегка,
Аніж забить на смерть. Хотів би я
Урятувать його... У нього батько
Найблагородніший був чоловік!..
Отож, подумайте, достойний графе,
Хоч я і знаю вашу доброчесність,
Невже ви в шалі пристрастей палких,
Коли б узгодилися час і місце,
А місце з вашим сходилось бажанням,
А чи коли б у вас кипіння крові
Могло сягти вінця бурхливих прагнень,
Невже ви у житті хоч раз єдиний
Самі б не погрішили так, як той,
Кого тепер ви судите суворо,
І не порушили б самі закону?

Анджело Та звідати спокусу — то одне,
А інше — впасти в гріх. Не заперечу,
Що часто між дванадцяти присяжних,
Що судять за крадіжку, є і злодій
Чи два, більш винуваті, ніж злочинець.
Ті злочини, які суду відомі,
Карає суд! Чи нам не все одно,
Що злодій злодія засудить. Певно
Як діамант побачим на підлозі,
То поспішаємо його підняти.
Однаке як не бачимо чогось,
То, не задумавшись, проходим далі.
Виправдувать його ви не повинні

Тим, що і я грішив. Скажіте краще —
Коли і я, суддя його, вчиню
Подібний злочин, — присудіть до смерті
Й мене. Отож його чекає смерть.

Ескал Як хоче ваша мудрість.

Анджело Де тюремник?

Тюремник До ваших послуг!

Анджело Завтра о дев'ятій
Повинні Клавдіо уже скарати.
Хай духівник сьогодні йде до нього —
В останню путь його приготувать.

Тюремник виходить.

Ескал

(убік)

Прости господь його і нас прости,
Добро згубити може, гріх — спасти.
Буває, хтось із хаші зла виходить,
А хтось, лиш оступившись, смерть знаходить.

Входять Лікот, дозорці,
Півна і Помпей.

Лікот Ведіть їх сюди! Якщо порядні люди тільки те й
знають, що бешкетують у публічних домах, тоді не знаю, що таке
закони. Ведіть їх сюди!

Анджело Що гут іще? Хто ти такий? У чім річ?

Лікот З дозволу вашої честі, ви бачите перед собою бід-
ного герцогового стражника. Звати мене Лікот. Я, так би мовити,
спираюся на закон, ваша честь. І ось привів до вашої милості двох
запеклих добродійників.

Анджело Добродійників? Що за добродійники? А чи не ли-
ходійники часом?

Лікот З дозволу вашої честі, я до пуття й не знаю, хто
вони такі, одне мені достеменно відомо: вони справжні негідники,
і немає в них ніякої прохванації, що повинна бути в доброго хри-
стіянина.

Ескал Чудово сказано! От так мудрий стражник!

Анджело Та вернімось-бо до діла. Що це за люди? Тебе
звати Лікот? Чого ж ти мовчиш, Лікот? Говори!

Помпей Він не може говорити, ваша світлосте, цей лікоть зовсім протерся!

Анджело А ти хто такий?

Лікот Він, ваша милість? Прислужник він, а наполовину звідник! Він служить у паскудної баби: в неї був дім розпусти в передмісті, його, кажуть, знесли, то тепер вона відкрила лазню в місті — теж, гадаю, непристойне місце.

Ескал Звідки ти це знаєш?

Лікот Мені сказала моя дружина, ваша честь, а вона — заклятий ворог. А...

Ескал Як? Твоя дружина?

Лікот Атож, ваша милість, вона, слава богу, порядна жінка.

Ескал Чому ж ти називаєш її заклятим ворогом?

Лікот Тому, що ми з нею обоє закляті вороги всякої неправди і брехні, можете їй вірити, як мені самому. Якщо цей заклад утримує не звідниця, — побий її сила бога, — це розпущений дім!

Ескал Звідки ти це знаєш?

Лікот Та як же, ваша милість! Від своєї дружини знаю: якби вона не була фривольною жінкою, її там неодмінно підбили б на розбещеність, перелюбство та всіляку розпусту.

Ескал З вини тієї жінки?

Лікот Так, з вини цієї пані Переспіллі. Але дружина плюнула йому прямо в лице — так його й відшила.

Помпей З ласки вашої милості, діло було не так.

Лікот То доведи це перед цими ахверистами. Ану, чесна ти людина, доведи!

Ескал

(до *Анджело*)

Чуєте, як він плутає слова?

Помпей Ваша милість, його дружина прийшла до нас, коли була на останніх днях, — їй, з ласки вашої милості, вареного чорносливу закортіло. А в нас на весь дім знайшлося лише дві чорносливини, і лежали вони на тарілці: така тарілка, за три гроші — правда, ваша милість, ви бачили такі тарілки; звичайно, це не китайський фарфор, але тарілка дуже гарна!

Ескал Облиш ті тарілки: не в тарілках справа.

Помпей Авжеж, авжеж, ваша милість. Тарілки тут ні до чого, слушно, але ось у чім річ. Пані Лікот, як ви вже чули, була при надії, на останніх днях, от і потягло її на чорнослив, а в нас усього-на-всього дві чорносливини лишилося, як ви чули, тому що пан Пінна — ось цей самий чоловік — з'їв усе, що було, як ви вже чули, і заплатив за все чесно і щедро навіть, бо пам'ятаєте, пане Пінно, в мене ще не вистачило трьох грошів здачі.

Пінна Не вистачило, справді.

Помпей От і добре! Ви саме в цей час розгризали кісточки від щойно згаданого чорносливу.

Пінна Так і було, справді.

Помпей От і добре! Я ще тоді казав вам, що такий і такий ніколи не вилікуються — від чого, ви самі знаєте, — якщо не будуть дотримуватись якнайсуворішої дієти.

Пінна Все це правда.

Помпей От і добре!

Ескал Ти страшенно нудний дурень. Перейдімо до діла: що заподіяли дружині Лікота? На що вона скаржиться? Коли я вже діждуся того, що їй заподіяли?

Помпей До цього, ваша милість, не скоро можна добратися!

Ескал Та я й не збираюся.

Помпей Але кінець кінцем ви й до цього доберетеся, з ласки вашої милості. Уклінно прошу вас: погляньте на пана Пінну. В чоловіка вісімдесят фунтів прибутку на рік, батько його нещодавно помер, у день всіх святих. У день всіх святих, пане Пінно, адже так?

Пінна Увечері, напередодні свята.

Помпей От і добре! Правда завжди виявиться. А він, ваша милість, сидів у низенькому кріслі, ваша милість, у кімнаті, що називається «Виноградне гроно», де ви полюбляєте сидіти, пане, адже так? Любите?

Пінна Так. Люблю. Гарна кімната, тепла взимку.

Помпей От і добре, ваша милість: правда своє візьме.

Анджело Усе це тягнеться, як ніч в Росії.
Лишу його на вас і сподіваюсь,

Що знайдете ви підходящий привід
Усім їм дати добру прочуханку.

Ескал Я сподіваюсь, графе, теж. Прощайте.

Анджело виходить.

Ну, добродію, востанне: що зробили дружині Лікота?

Помпей Востанне, ваша милість? Востанне нічого їй не зробили.

Лікот Уклінно прошу вас, ваша милість, ви спитайте його, що цей чоловік зробив моїй дружині.

Помпей Уклінно прошу, ваша милість, спитайте мене.

Ескал Ну, то що ж цей добродій зробив їй?

Помпей Благаю вас, ваша милість, погляньте на обличчя цього добродія. Шановний пане Пінно, подивіться на його милість: я це кажу для вашого ж добра. Ваша милість, ви роздивились його обличчя?

Ескал Так, дуже добре.

Помпей Благаю вас, придивіться до нього гарненько.

Ескал Дивлюся. Ну то й що?

Помпей Чи бачите ви щось погане в його обличчі?

Ескал Нібито ні...

Помпей А я ладен запрягнутись: його обличчя — найгірше, що є в ньому! Ну ось бачите. А якщо найгірше в ньому його обличчя, то як же він міг зробити щось погане стражниковій дружині, хотів би я довідатись від вашої милості?

Ескал Він має слухність. Що ти на це скажеш, стражнику?

Лікот По-перше, з ласки вашої милості, цей дім заслуговує тільки решпекту; по-друге, цей хлопець теж нічого, крім решпекту, не заслуговує; і по-третє, господиня — жінка, яка теж нічого, крім цілковитого решпекту, не заслуговує.

Помпей То коли вже на це пішло, його дружина заслуговує решпекту більше, ніж ми всі.

Лікот Що, що? Брешеш ти, негіднику, клятий негіднику! Ще не настав той час, щоб моя дружина заслужила решпекту хоч би від кого, чи то від чоловіка, жінки, а чи малої дитини!

Помпей Але до неї, ще до того як він одружився з нею, всі ставилися з решпектом.

Ескал Хто тут розумніший — Правда чи Кривда? Слушно?

Лікот Ах ти, харцизяко! Ах ти, негіднику! Ах ти, нечестивий Ганнібале! До весілля — з решпектом. Та коли до неї чи до мене хтось із решпектом ставився, то не вважайте більше, що я нещасний герцогів стражник. Доведи це, клятий Ганнібале, або я подам позов на тебе за образу дією.

Ескал А якщо він тобі зацідить у вухо, то ти можеш подати позов, звинувачуючи його в наклепі?

Лікот От спасибі вашій милості за пораду! Що ж ваша милість накаже чинити з цим клятим негідником?

Ескал Ну бачиш, оскільки ти запідозрюєш його в різних каверзах, які хотів би вивести на чисту воду, то ти полиши його пливти за водою і простеж за ним, — тоді й узнаєш, які за ним гріхи.

Лікот От спасибі вашій милості за пораду! Бачиш ти, негіднику, чого діждався? Доведеться тобі пливти за водою. Чуєш, мерзотнику, пливти за водою!

Ескал

(до Пічни)

Де ви народилися, добродію?

Пінна У Відні, пане.

Ескал Так. І у вас вісімдесят фунтів прибутку?

Пінна Атож, з вашої ласки, пане.

Ескал Так. А ти,

(до Помпея)

шановний, на хліб заробляєш?

Помпей Я — прислужник... вина розливаю... служу у бідної вдови.

Ескал Як ім'я твоєї господині?

Помпей Пані Переспілла.

Ескал Що ж, у неї один чоловік був чи більше?

Помпей Дев'ять, ваша милість. За останнім вона і переспіла.

Ескал Дев'ять? Підійдіть-но сюди, пане Пінно! Пане Пінно, я б не радив вам дружити з розливальниками вина: вони

швидко заведуть вас у злидні, а ви можете довести їх до зашморгу... Ідіть. І щоб я більше про вас не чув!

Пінна Дякую вашій милості, але щодо мене, то я потрапляю до шинку, тільки якщо мене туди заведуть.

Ескал Ну, гаразд. Досить. Прощайте.

Пінна виходить.

А йди-но сюди, наливайку-розливайку... Як тебе звуть, наливайку-розливайку?

Помпей Помпей.

Ескал А прозивають?

Помпей Огузок.

Ескал То так, правду кажучи, ця частина в тебе найвищачніша, так що ззаду ти — Помпей великий. Так ось, Помпею, ти, по суті, звідник, хоч і перефарбувався в розливайка. Адже так? Кажі правду, для тебе краще буде.

Помпей Правду, ваша милість? Я вбогий чоловік, якому теж жити хочеться.

Ескал Як же тобі хочеться жити, Помпею? Бути звідником? Що ти сам думаєш про це ремесло, Помпею? Законне це ремесло?

Помпей Якщо закон його терпить...

Ескал Але ж закон його не терпить, Помпею! Воно буде заборонене у Відні.

Помпей Невже ваша милість збирається вихолостити всіх молодих людей у місті?

Ескал Ні, Помпею!

Помпей Ну, тоді, ваша милість, вони без нас не обійдуться. Якщо ваша милість уживуть заходів проти розпусних жінок та чоловіків, тоді звідників бояться не доведеться.

Ескал Заходів уже вжито, можеш мені повірити: сокира й шибениця.

Помпей Якщо ви будете протягом десяти років голови рубати і надягати зашморг усім, хто в цій ділі провинився, то доведеться вам звідкілясь нові голови виписувати. І якщо цей закон протримається в Відні десять років, то я вам найкращий дім у Відні найму за три гроші. Якщо ви до цього доживете, згадаєте тоді, що вам це Помпей провіщав.

Ескал Спасибі, шановний Помпею, і в нагороду за твоє пророцтво слухай: щоб більше на тебе ніяких скарг до мене не надходило, ти залиш той дім, де служиш, інакше я тебе до самих твоїх наметів пожену, як Цезар великого Помпея, і буду для тебе суворим Цезарем. Або попросту я накажу тебе відшмагати. А поки що, Помпею, прощавай.

Помпей Спасибі вашій милості за пораду,
(убік)
але скористаюся з неї остільки, оскільки вирішить плоть моя й доля.

Шмагать? Возій бить шкапу може.
Хто серцем смілий — різка не допоможе!
(Виходить)

Ескал Прошу сюди, добродію Лікот, прошу, добродію стражнику. Скільки років ви перебуваєте на цій посаді?

Лікот Сім з половиною.

Ескал Судячи з вашої досвідченості у виконанні ваших обов'язків, я так і думав, що ви не новачок у цій справі. Сім років, кажете?

Лікот З половиною, ваша милість.

Ескал Мабуть, не малих зусиль вам це коштувало? Вас даремно так обтяжують. Невже на вашій ділянці не досить людей і без вас, придатних для цієї служби?

Лікот Люди то є, ваша милість, але, правду кажучи, небагато хто в цих справах тямить. Їх виберуть, а вони радесенькі звалити все на мене; отож за невелику платню я їх усіх і заміню! І працюю за всіх.

Ескал Подай мені завтра список шести-семи чоловік, хто там у вас найбільш тямовитий.

Лікот До вас додому приставити накажете?

Ескал До мене додому. Прощавай.

Лікот виходить.

Котра година?

Суддя Вже за одинадцять.

Ескал Ходім обідати.

Суддя Піду охоче.

Ескал Як страта Клавдіо смутить мене!
Та ніяк бідному допомогти.

Суддя Граф Анджело суворий.

Ескал Так і треба.
Бо милістю не завжди те буває,
Що вигляд милості іззовні має.
Прощення зроджує нову провину.
Нещасний Клавдіо!.. Та як зарадиш?
Ходім, добродію!

Виходять.

СЦЕНА 2

Інша кімната там само.

Входять тюремник і слуга.

Слуга Він позов слухає, та скоро вийде.
Я доповім йому про вас.

Тюремник Будь ласка.

Слуга виходить.

Спитаю: може, змилюється трохи...
Нещасний, согрішив він, як у сні...
І молоді й старі... всі в цьому грішні
І ось — за це померти!..

Входить Анджело.

Анджело Що вам треба?

Тюремник Ви завтра Клавдіо веліли стратити?

Анджело Хіба я не казав тобі про це?
Не дав наказу? То навіщо ж знову
Питаєш?

Тюремник Я поквапитись боявся.
Не раз мені доводилося бачить,
Як потім у суворості своїй
Розкаювався суд.

Анджело

Моє це діло!

Виконуй мій наказ або іди
Зі служби. Ми обійдемося без тебе.

Тюремник

Пробачте, ваша милосте, мене...
А як з Джульеттою? Вона вже сгогне —
Ось-ось розродиться...

Андреа

Її влаштуйте

В належнім місці. Тільки чимскоріш.

Входить слуга.

Слуга

Сестра засужденного дуже просить
Прийняты іі.

Анджело

А! В нього є сестра?

Тюремник

О так, то дівчина високих цнот.
Вступає в монастир, якщо донині
Ще не вступила.

Анджело

Що ж. Прийнять її!

Слуга виходить.

Ви перелюбницю десь улаштуйте.
Що треба, дайте, тільки без зайвин.
Наказ я підпишу.

Входять Ізабелла та Луціо.

Тюремник

Хай бог вас, пане, береже!

Анджело

Лишіться!

(до Ізабелли)

А вас прошу, скажіте, що вам треба?

Ізабелла

Прийшла я в горі вас просити, графе...
Благаю вислухати мене.

Анджело

В чім річ?

Изабелла

Є гріх... Найбільш ненависний мені...
Він карі найсуворішої гідний.
Його б не захищала я, та мушу,
Хоч не годилося б, якби не бій
Між хочу і не хочу.

Анджело

В чім же справа?

Ізабелла Мій брат... Його звеліли ви скарати...
І я благаю вас: нехай не брат мій,
А гріх його помре!

Тюремник

(убік)

Пошли їй, небо, дар його розчулить!

Анджело Як! Гріх — карать, а грішника шадити?
Та кожний гріх до звершення уже
Засуджений. Обов'язок би свій
Я запедбав, якби, скаравши злочин
Уже покараний, прощав злочинця.

Ізабелла Закон цей справедливий, та жорстокий.
Я брата втратила. Прости вас боже!

Луціо

(до Ізабелли)

Ні, не здавайтеся! Не відступайте!
Мерщій до нього, станьте на коліна.
Хапайтеся за поли, знов благайте!
Ви надто стримані! Просить так мляво
Не можна навіть шпильки. Сміливіше!

Ізабелла Загине він?

Анджело На жаль, нема рятунку.

Ізабелла Таж є! Ні люди тут, ні бог на небі
Не докоряли б вам за милосердя.

Анджело Ні, не прошу.

Ізабелла Могли б, якби схотіли!

Анджело Коли не хочу, отже, і не можу.

Ізабелла Та ви могли б, і світ не став би гіршим...
Якби ви брата серцем пожаліли
Ось так, як я...

Анджело Вже вирок є, запізно.

Луціо

(до Ізабелли)

Холодні надто ви!

Ізабелла Невже запізно?

Адже коли промовила я слово,
То можу і назад його забрати.
Повірте-бо: усі прикраси влади —

Корона, меч намісника, і жезл
Велителя, й суддівська пишна тога
Не можуть носія їх так прикрасить,
Як милість. Був би брат на вашім місці,
А ви на місці брата, й ви могли б
Упасти, як і він. Та він не був би
Таким суворим з вами.

Анджело

Ну вже, годі!

Ізабелла

Коли б могла я мати вашу владу,
А ви були в подобі Ізабелли,
Невже було б так само? Ні! Збагнути
Зуміла б я, що значить бути суддею,
А що — засудженням.

Луціо

(до Ізабелли)

О! Любо! Далі!

Анджело

Ваш брат законом скараний, і марно
Ви тратите слова.

Ізабелла

О бідний, бідний!
Всі люди мають первородний гріх.
Та той, у кого влада над землею,
Знайшов прощення; що ж із вами буде,
Коли верховний прийде судія
Судити вас? Подумайте про це.
Й диханням милості тоді повіе
Із ваших уст, і станете тоді
Людиною новою.

Анджело

Покоріться,
О діво чарівна: адже ваш брат
Засуджений не мною, а законом.
І братом був би рідним він чи сином,
Було б те ж саме: завтра він помре.

Ізабелла

Як? Завтра? О, як скоро! Пощадіть!
Він зовсім не готовий ще до смерті.
Таж ми дочасно і курчат на кухні
Не ріжемо. Невже ж служити небу
Із меншою старанністю ми будем,
Ніж череву своєму? Добрий графе,
Мій добрий графе, ви скажіть: ну хто ж,
Хто помирав за злочин цей хоч раз?
Адже грішив багато хто.

Луціо

(до Ізабелли)

Чудово!

Анджело Закон не помирав, він тільки спав.
І мало хто посмів би так грішити,
Якби той перший, хто закон порушив,
Був скараний! Тепер закон прокинувся,
Поглянув і побачив, як чаклун
У дзеркалі, відразу всі гріхи —
Нові, спонукані старими,
Готові появитися на світ
Через недбалість дивну. Але нині
Вони не будуть множитися далі,—
У зародку помруть.

Ізабелла

Зробіть добро!

Анджело Що ж, добросердий я у правосудді:
Жалію навіть тих, кого не знаю,
Кому я потуранням би пошкодив;
Одному кара — багатьом рятунок.
Я правий перед тим, хто відповість
За гріх свій — іншого вже він не вчинить.
Ну годі. Він помре. І ви скоріться.

Ізабелла

Так. Перший присуд вирекли ви нині —
За першу жертву буде брат нещасний.
Хто має силу велета,— щасливий,
Хто ж нею користується як велет,—
Жорстокий надто.

Луціо

(до Ізабелли)

О так, так! Чудово!

Ізабелла

Якби оті, що мають владу, всі
Громами керували, як Юпітер,—
Оглушений сам громовержець був би.
Таж кожний жалюгідний невеличкий
Чиновничок би гуркотів у небі.
Все гуркотів би. Небеса добріші:
Вони своєю грізною стрілою
Охочише могутній дуб вражають,
Аніж тендітну мирту. Та людина,
Людина горда, що короточасним
На цій землі наділена величчям,
Так певна у собі, що вже й забула,

Що і вона не вічна,— перед небом,—
Кривляється, неначе люта мавпа,
Ще й так, що плачуть ангели над нею,
Хоча якби були, мов люди, смертні,
То, мабуть би, до смерті реготали.

Луціо

(до Ізабелли)

Ще, ще, о діво, він уже піддався,
Зворушений.

Тюремник

(убік)

Дай боже їй удачі!

Ізабелла

На власну міру годі мірять ближніх.
Хай сильні над свяतिною глумляться,—
У них це все дотепність; а для нижчих —
Уже блюзнірство.

Луціо

(до Ізабелли)

Ти вірний шлях знайшла: іще, іще!

Ізабелла

Що словом гнівним є для полководця,
Те для солдата богохульством буде!

Луціо

(до Ізабелли)

І це ти знаєш? Молодця. Ну далі!

Анджело

До чого тут усі оці розмови?

Ізабелла

До того, що володар, хоч і грішний,
Та має вірні засоби сховати
Свої душевні виразки. Спитайте
Свого ви серця власного, чи знало
Такий, як братів, гріх? І якщо тільки
Признається воно у грішних мислях,
Нехай тоді язик ваш не посміє
Над братом грізний присуд проректи.

Анджело

(убік)

Ії слова чуття такого повні,
Що і в мені пробуджують чуття.
Прощайте!

Ізабелла О стривайте, добрий графе!

Анджело Ну, я подумаю. Приходьте взавтра.

Ізабелла Стривайте, я вас хочу підкупити!

Анджело Як? Підкупить мене?

Ізабелла Дарами, що розділить з вами небо.

Луціо

(до Ізабелли)

Ви зіпсували все.

Ізабелла Не жалюгідним злотом, не камінням,
Якого ціну визнають із примхи.
Ні, широко молитвою святою,
Яка сягнути прагне до небес,
Допоки ще не сходило і сонце,—
Молінням чистих душ, покірних дів,
Котрі зреклися усього земного.

Анджело Ну що ж, гаразд. Приходьте взавтра вранці.

Луціо

(до Ізабелли)

Так все прекрасно. А тепер ходім.

Ізабелла Хай бог боронить вас.

Анджело

(убік)

Амінь, амінь!

Бо я тепер таку спокусу чую,
Перед якою молитви безсилі.

Ізабелла Коли ж узавтра маю я прийти?

Анджело Коли завгодно — зранку до полудня.

Ізабелла Нехай вас бог боронить, ваша честь!

Ізабелла, Луціо і тюремник виходять.

Анджело ...Від тебе й доброчесності твоєї.
Та що ж це? Що? І справді, хто грішніший:
Спокусник чи спокушуваний? Хто?
Вона не спокушала. Ні, я сам —
Як падло, що смердить біля фіалки,
На сонці заражаючи повітря...
Невже незайманість хвилює більше,

Аніж розпуста, в жінці? І коли
Задосить простору, невже нам треба
Храм руйнувать, щоб свій вертеп поставить?
До чого йдеш ти, Анджело? Безчесно
Запрагнув ти її тому, що чесна.
Тоді хай брат лишається живий!
Розбійник має право грабувати,
Коли і судді крадуть. Що зі мною?
Невже я закохавсь, коли так хочу,
Жадаю знов її почути голос,
Намилуватися її очима?
О хитрий біс, святого ловиш ти,
Надівши на гачок святу принаду.
Нема за ту страшнішої спокуси,
Що спонукає до гріха людину,
Заполонивши чистотою. Жодна
Розпусниця ні досвідом, ні чаром
Не схвилювала кров мою, як це
Дівча, що підкорило чистотою.
Раніше ж із кохання я сміявся,
З закоханих, як з дурнів, дивувався!

Виходить.

СЦЕНА 3

Приміщення у в'язниці.

Входять з різних боків герцог в одязі ченця
і тюремник.

Герцог Мир вам! Не помиляюсь — ви тюремник?
Тюремник Так, справді я. Що ви хотіли, отче?
Герцог За покликом святого милосердя
І за статутом нашим я прийшов
Навідати усіх нещасних в'язнів
У цій сирій темниці. Тож дозвольте
Побачить їх і розкажіть, у чім
Їх злочини, щоб міг я допомогти їм.

Тюремник Для вас охоче я зробив би й більше.

Входить Джульєтта.

Ось вам одна! Це молода дворянка.
Попала в сіті юності своєї —
Згубила честь свою і жде дитини.
На спільника її чекає страта.
Він також молодий. Йому б годилось
Скоріш удруге гріх такий вчинити,
Ніж умирать за скоєний ним гріх!

Герцог Коли ж каратимуть?

Тюремник. Напевне, завтра.

(До Джульєтти)

Усе я влаштував: чекайте тут —
Вас скоро відвезуть.

Герцог Красуне! Чи покаялися ви
В своїм гріху?

Джульєтта Покаялась, мій отче,
Й терпляче я несу свою ганьбу.

Герцог Я хочу вас навчити, любя дочко,
Як випробувать совість, перевірить,
Чи справді щире покаяння ваше,
А чи позірне.

Джульєтта Рада я учитись.

Герцог Ви любите того, хто був виною
Нешастя вашого?

Джульєтта О так! Не менше,
Ніж ту, котра причиною зробилась
Його нещастя.

Герцог Отже, ви у згоді
Обое согрішили?

Джульєтта Так, у згоді.

Герцог Тоді ваш гріх ще тяжчий, ніж його.

Джульєтта Я в цьому признаюсь цілком і каюся.

Герцог Так, дочко, й треба. Та якщо тепер
Ви каєтесь не з приводу гріха,

А з приводу ганьби, що йде від нього,
То, значить, ви воздаєте не небу,
А лиш самій собі, і спонукає
Вас не любов до бога, тільки страх
Перед його судом.

Джувльєтта

Ні, каюсь я,
Бо справді я вчинила гріх тяжкий
І рада стид терпіти!

Герцог

Так і треба.
А спільник ваш, я чув, повинен завтра
Йти на смерть. Піду тепер до нього,
Розраду принесу. Benedicite *.
(*Виходить*)

Джувльєтта

Помре він завтра!.. О закон нелюдський!
Нащо життя даруєш ти мені,
Коли воно жахливіше за смерть?

Тюрємник

Як жаль його!
(*Виходить*)

СЦЕНА 4

Зала в домі Анджело.

Входить А н д ж е л о.

Анджело

Молитва і думки мої йдуть
У різних напрямках. Слова порожні
До неба посилаю, а думками
Увесь прикутий я до Ізабелли.
Ім'я господне називаю все,
А серце сповнене бажань гріховних.
Нащо уже державних справ наука,
І та мені набридла, наче книга,

* Будь благословенна (*латин.*).

Яку читав уже не раз. Поважність,
Що нею я пишаюсь,— хай ніхто
Не чує тільки — поміняв би нині
На ту пір'їнку, що здійсмає вітер
Грайлнвим подувом. О сан високий!
Як часто оболонкою своєю
Не тільки страх наводиш ти на дурнів,
А навіть мудрих блиском привертаєш.
О, плоть є плоть! Дияволу хай навіть
Напишуть на рогах: «Ось добрий ангел»,—
Тим не обернуть в ангела його.

Входить слуга.

Ну що там ще?

Слуга Черниця Ізабелла.
Вас хоче бачити.

Анджело Проси сюди.

Слуга виходить.

О боже!
Навіщо ж кров до серця підійшла
І стільки завдала йому роботи,
Що всі кінцівки раптом полишила
І вкрай знесилила?..
Отак збирається дурна юрба
Навколо того, хто, зомлівши, впав:
Прийшовши на підмогу, відбирає
Повітря, здатне оживить його.
Так чернь коло коханого державця
Юрмиться завжди ревно і лестиво.
І груба ця, і голосна любов
Скоріше, мабуть, схожа на образу.

Входить Ізабелла.

Що скажете, о діво чарівлива?

Ізабелла Прийшла дізнатись про ухвалу вашу.

Анджело Мені приємніше було б, якби
Ви знали вже її: ваш брат помре.

Ізабелла А, значить так? Що ж, хай вас бог боронить.

Анджело Померти мусить він, хоч можна страту
Відкласти, щоб пожив не менш, ніж ми.

Ізабелла Скажіть, ви так рішили?

Анджело Саме так.

Ізабелла Тоді, яку б він пільгу не дістав —
Коротку а чи довгу — дайте змогу
До божого підготуватись суду.

Анджело Мерзенний гріх! Однаково негідний
Прощення той, хто силою в природи
Забрав життя людини, як і той,
Хто став у любовстрасті, беззаконно
У матриці гріховній карбувати
Подобу божу. Так. Адже не гірше
Відняти вже існуюче життя,
Ніж влиль метал в недозволенну форму
І тим життя фальшиве сотворить.

Ізабелла Так судять в небесах — не на землі.

Анджело Ах, так! Тоді я вас ловлю на слові.
Скажіть одверто — що б воліли ви:
Чи дати завтра братові померти
Як жертві справедливого закону,
Чи тіла власного свого ціною
Відвести смерть, віддавшись на ганьбу,
Як та, котру збезчестив він?

Ізабелла Повірте!
Життя своє віддам скоріш, ніж душу.

Анджело Яка душа? На вимушений гріх
Зважають — не карають.

Ізабелла Що я чую?

Анджело А втім, я не ручуся. Взавтра, може,
Скажу і протилежне. Тільки знайте:
Я іменем державного закону
Смерть брату вашому уже прорік.
То чи не буде милосердям гріх,
Якщо цей гріх життя йому врятує?

Ізабелла Врятуйте! Гріх на душу я візьму.
І буде це не гріх, а милосердя!

- Анджело* Коли цей гріх ви візьмете на душу —
Зрівняються і гріх, і милосердя.
- Ізабелла* Якщо мені молитися за брата —
Це гріх, то я беру цей гріх на себе!
Якщо вам гріх на цю молитву зважить,
Щоранку буду я молити бога,
Щоб гріх цей до моїх він долучив,
А ви — збулись гріха!
- Анджело* Та ви мене
Не зрозуміли. Що це? Простота
Чи хитре прикидання? Це — ще гірше.
- Ізабелла* Хай я проста, хай зовсім нерозумна,
Та пам'ятати б лиш, що я не краща!
- Анджело* Так розум хоче дужче осліпити,
Коли себе ховає. В чорній масці
Сильніше нас приваблює краса,
Аніж без неї... Слухайте ж мене.
Щоб бути яснішим, я скажу простіше:
Ваш брат помре. Це неминуче.
- Ізабелла* Так.
- Анджело* І гріх його такий, що вже за нього
Закон карає тільки смертю.
- Ізабелла* Знаю.
- Анджело* А що, як спосіб є його спасти?
Цього не можу твердити напевне,
Та припустімо. Ви — його сестра.
І хтось до вас бажанням запалав,
Хто міг би... натиском своїм на суддів
Чи владою... урятувати брата
Від карі всемогутнього закону,
І в світі іншої не мали б змоги
Урятувать його, окрім — віддати
Коштовний скарб дівочої краси,
Щоб викупить його... Що б ви зробили?
- Ізабелла* О... як для брата, то й для себе так:
Була б я і сама під страхом смерті,
Рубці бичів носила б, як рубіни,
В труну б лягла охоче, як у ліжко,
Ніж тіло власне дати на наругу.
- Анджело* Тоді... ваш брат помре.

Ізабелла

Це легший шлях.

Хай краще тут помре нещасний брат,
Аніж сестра, рятуючи його,
Сама для вічного життя загине.

Анджело

То чим же ви добріші від закону,
Який так лаєте?

Ізабелла

Законна милість

Це не те саме, що ганебний викуп.
Ні, порятунок у гріховний спосіб
При всім бажанні годі порівняти
З проханням чесним і законним.

Анджело

Он як?

А чи давно корили ви закон
В жорстокості, і братова вина
Здавалась вам не злочином, а жартом?

Ізабелла

Даруйте, графе! Що ж, буває часто,
Щоб досягти того, чого бажаєм,
Ми суперечимо самим собі.
Я вибачила гріх, мені огидний,
Для вигоди того, кого люблю.

Анджело

Ми всі слабкі...

Ізабелла

Так, справді, був би брат мій

Єдиним носієм гріха людського —
А не одним із багатьох, — тоді я
Сама сказала б: «Мусить він умерти!»

Анджело

Але й жінки слабкі.

Ізабелла

Мов дзеркала́,

В які дивитись люблять і які
Так легко розбиваються, як легко
Наш образ відбивають. О жінки,
Рятуй нас, боже! Псуючи-бо нас,
Чоловіки псують свої творіння.
Звете слабкими нас, бо від природи
Ми ніжні і довірливі.

Анджело

Так, справді!

Коли ж самі ви в слабкості признались,
То знайте, ми, мужчини, не сильніші,
І нас хвилює гріх... — я буду смілим.
Ловлю на слові вас: ви будьте тільки
Тим, ким ви є. Так, жінкою, не більше —
Інакше ви не будете нічим.

Коли ж ви жінка,— а мені у цьому
Порукою ваш образ,— доведіть,
Що справді так: у те ви одягніться,
Що долею призначене жінкам.

Ізабелла Одна у мене мова: я прошу —
Зі мною, як раніше, розмовляйте!

Анджело Я просто вам скажу: я вас люблю.

Ізабелла Мій брат любив Джульетту. Ви сказали,
Що мусить він тепер за це померти.

Анджело Він не помре, як ти мене полюбиш!

Ізабелла О, я збагнула: ваша добродішність
Прикинутися гіршою схотіла,
Ніж справді є, щоб випробувати інших.

Анджело Клянуся честю, правду я кажу.

Ізабелла Велика честь, але мета ще більша.
Дволикий! Лицемір! Лихий спокусник!
Я розкусила, Анджело, який ти!
О, підпиши помилування брату,
А не підпишеш, то на весь я світ
Кричати стану, що ти за людина!

Анджело А хто тобі повірить, Ізабелло?
Бо все — незаплямоване ім'я,
Життя суворість, і невизнання
Вини своєї, й сан мій у державі
Так переважають чашу звинувачень,
Що задихнешся ти в своїх словах,
Як в смороді брехні. Тепер почав я
І з пристрастей своїх узду знімаю.
Геть стриманість, геть сорому рум'янці,
Що проганяє те, чого ти хочеш...
Врятуй же братове життя! Красу
Свою віддай мені. Інакше він
Не просто дні свої скінчить на пласі,
Ні, в тяжких муках буде помирати
Через твою упертість. Тож одвіт
Даси ти взавтра. Пристрастю клянуся,
Що у мені кипить, нещадним буду,
І можеш ти що хочеш говорити.
Брехня, яку уста мої прокажуть,
Твою найбільшу правду переважить!
(*Виходить*)

Ізабелла Кому жалітись, де шукать підмоги?
І хто мені повірить? О брехливі
Уста володарів, що промовляють
Солодку похвалу, й жахливий присуд,
І світле милосердя, й чорний вирок,
Закон схиляючи на власний розсуд,
Щоб правдою й неправдою вертіти
З своєї примхи. Що ж, піду до брата:
Хоч согрішив він через кров палку,
А честі дух високий в нім живе.
Та мав би хоч і двадцять він голів,
Щоб скласти їх на двадцять плах кривавих,
То все віддав би, щоб його сестра
Не прирекла себе на злу наругу!
За власну честь на смерть його віддам:
Дорожча цнота-честь за брата нам.
Він стріне смерть у гідності високій.
Хай відлетить душа, знайшовши спокій!
(*Виходить*)

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Приміщення у в'язниці.

Входять герцог у чернецькому вбранні, Клавдіо і тюремник.

Герцог Ти милості від Анджело чекаєш?
Клавдіо Немає інших ліків для нещасних,
Окрім надії. Тож і я померти
Готовий у надії на життя.
Герцог Готуйсь до смерті, то й життя і смерть
Для тебе вже приємнішими будуть.
«Життя,— скажи,— якщо тебе і втрачу,
То втрачу цінне лиш для дурнів. Що ти?
Ти подих, впливові небес підвладний,
Що може вмить знести хисткий твій дім.

Для смерті ти лиш блазень, що тікає
Від неї й потрапляє їй же в руки.
Не благородне ти: усе, що робить
Тебе приємним — плід низьких чуттів.
Ти боязке: роздвоєним жалом
Змія ляка тебе. Солодкий спочив
Для тебе — сон, його ти часто кличеш,
Але боїшся смерті, що, по суті,
Є тим же сном. І не єдине ти,
Бо створене із сотень тисяч часток
Земного праху. Не щасливе ти:
Ганяючись за тим, чого не маєш,
Не бачиш ти того, що в тебе є.
Ти не надійне: часто, ніби місяць,
Примхливо ти міняєш образ свій.
Якщо ти і багате,— бідне ти,
Згинаєшся під тягарем багатств
І до кінця несеш цю ношу, поки
Її не зніме смерть. Не маєш друзів,
Сини ж, яких само ти породило,
Як вилив свого лона, проклинають
Паралічі, подагру і катари,
Бо ти ще є. По суті, ти не знаєш
Ні юності, ні старості, а бачиш
Їх, наче в сні по ситому обіді;
Твоя найщасливіша юність просить
В паралічній старості подачки;
Розбагатівши, вже й само старієш,
І в тебе більше вже нема ні палу,
Ні сили скористатися з багатства.
То де ж воно, оте життя в тобі?
В житті у цьому тисячу смертей
Приховано. Ми ж боїмося смерті,
Яка всі суперечності стирає».

Клавдіо Спасибі, мудрий отче! Зрозумів.
Жадав життя, а в небуття відходжу,
Та смерті прагнувши, життя знаходжу.
Хай швидше смерть приходить!

Ізабелла

(за сценою)

Одчиніть!

Хай будуть з вами мир і благодать.

Тюремник Хто там? Заходьте з ласкою такою.

Герцог Мій сину, ще прийду я незабаром...

Клавдіо Спасибі вам, мій отче!

Входить Ізабелла.

Ізабелла Я хочу з Клавдіо поговорити.

Тюремник Будь ласка. Ось до вас сестра, сеньйоре.

Герцог Наглядачу, прошу вас — на два слова!

Тюремник Якщо вам треба — можна й більш.

Герцог Мене сховайте так, щоб я їх чув!

Герцог і тюремник виходять.

Клавдіо Ну чим порадуєш мене, сестрице?

Ізабелла Новинами, приємними для нас:
О, непогано, непогано все!
У Анджело є в небесах діла —
Тебе туди він спішно посилає,
Щоб ти його послом навік лишився.
То приготуйся ж якомога краще
Назавтра в путь.

Клавдіо Чи є який ще вихід?

Ізабелла Один: щоб голову урятувати,
Розбити серце треба.

Клавдіо Отже, є?

Ізабелла Так, брате, ти б міг жити!
В судді диявольська проснулась жалість.
Благай його. Життя твоє врятує,
Та скутим ти залишишся до смерті.

Клавдіо В'язниця дожиттєва?

Ізабелла Так, в'язниця.
І до кінця життя: арешт такий,
Що володів би ти і цілим світом,
То був би зв'язаним.

Клавдіо Та як же так?

Ізабелла А так, коли б на це погодивсь ти,
То здер би честь із себе, мов кору,
Оголеним би жив.

Клавдіо Кажі ясніше!

- Ізабелла* Боюсь за тебе, Клавдію, тремчу,
Боюсь тому, що можеш ти поставити
П'ять-шість коротких зим на цьому світі
Над честю вічною. Боїшся смерті?
Та страх смертельний — у чеканні смерті.
Нікчемний жук під нашою ногою
Такий же біль стражденний відчуває,
Як і гігант, що покида життя.
- Клавдію* Не ображай мене. Невже гадаєш,
Що мужності набратися я можу
У квітки ніжної? Якщо судилось вмерти,
То смерть зустріну я, мов наречену,
І з радістю прийму в свої обійми!
- Ізабелла* Оце заговорив мій брат! Мій батько
З могили обізвався. Так. Ти помреш:
Ти надто благородний, щоб життя
Купити такою підлою ціною.
Священник нищий, що поважним видом
Та ще суворим і холодним словом
Вбиває люто молоді безумства,
Як сокіл птаха. Це ж диявол суший!
Коли б зненацька випустили з нього
Весь бруд, лишився б там ставок бездонний,
Мов пекло те!
- Клавдію* Як? Анджело несхитний?
- Ізабелла* Усе це лжа! Пекельне прикидання,
Щоб оповить свою мерзенну плоть
У царський одяг. Лиш подумай, брате!
Коли б йому я віддала невинність,
Простив би він тебе.
- Клавдію* Не може бути!
- Ізабелла* О так, якби могла я в гріх упасти,
Грішити б міг і ти спокійно далі.
Вночі сьогодні він од мене жде
Того, чого ніколи без огиди
Не можу й вимовить. Або ти завтра
Помреш.
- Клавдію* О ні, цього не зробиш ти!
- Ізабелла* Коли б тут тільки про життя ішлося,
Його, як шпильку, кинула б йому,
Без роздуму, щоб врятувати тебе.

- Клавдіо* Спасибі, мила сестро Ізабелло!
- Ізабелла* Готуйся, Клавдіо, узавтра вмерти.
- Клавдіо* Є пристрасті і в нього: через них
Він ладен дати ляпаса закону,
Який хотів знедавна завести?
Мій гріх — уже не гріх, коли ж і гріх,
То із семи — найменший.
- Ізабелла* Як — найменший?
- Клавдіо* Коли б цей гріх і справді був найтяжчим,
Невже б тоді у мудрості своїй
Пішов він через цю миттеву примху
На вічне покарання, Ізабелло?
- Ізабелла* Що скаже брат мені?
- Клавдіо* О, смерть жахлива!
- Ізабелла* Життя в ганьбі — жахливіше стократ.
- Клавдіо* Але померти, відійти в незнане...
Лежать і гнуть холодним, нерухомим.
Щоб те, що теплим і живим було,
Зробилось грудкою землі сирої...
І щоб душа, що радістю жила,
Пірнула раптом у вогненні хвилі
Чи потонула в жахові безмежнім
Непрохідних льодів або попала
В потік незримих вихорів і, гнана
Якоюсь силою, шалено мчала
Навкруг земної кулі і страждала
Більш, аніж ті, чиї великі муки
Собі заледве уявити можемо?
Це, Ізабелло, страшно уторопать!
Ні, сповнене найбільших мук життя:
Все — старість, злидні, і в'язниці, й хворість,
Що так гнітить природу, — буде раєм
Порівняно із тим, що смерть несе.
- Ізабелла* О горе, горе!
- Клавдіо* Сестро моя люба!
Дай жить мені! Гріх за рятунок брата
Природа не вважатиме за злочин,
Оберне добродієм!
- Ізабелла* О звірю!
О боягузе, нищий, жалюгідний!

Моїм гріхом схотів життя купити?
Чи це за кровозмішання не гірше?
Життя собі порятують ціною
Ганьби сестри? Що думати мені?
Чи мати батькові була невірна?
Не може ж бути одної крові з ним
Такий ганебний виродок! Так слухай:
Помри! Загинь! І знай, що нахилитись
Було б мені лиш варт, щоб запобігти
Твоїй погибелі,— не нахилюсь!
Я тисячі молитв твердить готова,
Щоб ти помер. Та щоб спасти тебе —
Ні слова не скажу я!

Клавдіо Ізабелло!

Ти вислухай мене.

Ізабелла О стид! О страм!

Твій гріх не випадковість — ремесло,
Для тебе й милість звідницею буде.
То краще вмерти вже тобі скоріше.
(*Виходить*)

Клавдіо О Ізабелло, вислухай мене...

Входять герцог.

Герцог Дозвольте, юна сестро, вам сказати
Одне лиш слово.

Ізабелла Що хотіли ви?

Герцог Якщо у вас є вільна хвилина, я хотів би з вами поговорити. Те, про що я хочу вас просити, буде й для вас корисне.

Ізабелла Вільного часу не маю: якщо приділю вам увагу, то за рахунок інших обов'язків... Але я готова вислухати вас.

Герцог Сину мій! Я чув усю вашу розмову з сестрою. Анджело ніколи не мав наміру спокусити її. Він тільки вдав, що посягає на її цнотливість, щоб перевірити свої спостереження над людською вдачею. Він стрів у ній справжню незайманість. Її цнотлива відмова потішила його. Я — духівник Анджело і знаю, як це було. Не спокушай своєї мужності марними надіями. Завтра ти мушиш померти. Іди стань на коліна і приготуйся до смерті.

Клавдіо Дайте мені попросити прощення в сестри. Життя так остогидло мені, що я буду радий позбутися його.

Герцог Залишайся при цих думках.

Клавдіо виходить.

Тюремнику, у мене до вас два слова.

Входить тюремник.

Тюремник Що накажете, святий отче?

Герцог Щоб ви як прийшли, так і пішли. Залиште мене наодинці з цією дівчиною: мій напрям думок і мій одяг — запорука того, що їй нічого боятися.

Тюремник Ну що ж, будь ласка.
(*Виходить*)

Герцог Десниця, що створила вас прекрасною, зробила вас і доброчесною. Краса без доброчесності швидко в'яне. Але якщо ваша душа сповнена благодаті, то ви завжди залишитесь прекрасною. Я випадково дізнався, що Анджело зазіхнув на вашу честь. Я здивувався б, якби не знав слабкості людської. Як же вам бути, щоб задовольнити намісника і врятувати брата?

Ізабелла Я зараз іду до нього. Хай краще законно помре мій брат, ніж незаконно народиться син! Але, о боже, як помиляється наш добрий герцог у своєму ставленні до Анджело! Якщо тільки він коли-небудь повернеться і я зможу до нього проникнути, хай я більше ніколи рота не розкрию, якщо не розвінчаю цього правителя.

Герцог Це було б корисно... Але так, як тепер стоїть справа, він відкине ваші звинувачення: скаже, що хотів вас тільки випробувати. Через те прислухайтесь до моїх порад. У моєму бажанні зробити добро я знайшов один засіб. Я певен, що ви можете цілком заслужено облагодіяти одну нещасну дівчину, врятувати вашого брата від смерті, нічим не запламувавши своєї честі, і дати велике задоволення відсутньому герцогові, якщо він тільки коли-небудь повернеться й дізнається про цю справу.

Ізабелла Говоріть, говоріть. У мене вистачить духу на все, що тільки не споганить душі моєї.

Герцог Доброчесність смілива, а чистота безстрашна! Чули ви коли-небудь про Маріанну, сестру Фредеріка, героя, що загинув у морі з кораблем?

Ізабелла Чула... Із її ім'ям поєднувалися тільки добрі слова,

Герцог З нею мав одружитись Анджело. Вони були заручені, вже й день весілля було визначено, але між заручинами й весіллям сталося це нещастя. Брат її загинув у морі, а з ним загинув і весь посаг його сестри. Дивіться, яка безжалісна доля до цієї нещасної дівчини: вона відразу втратила свого благородного, славного брата, що любив її палко й ніжно, потім свій посаг, в якому були всі її статки, і, нарешті, свого нареченого, цього бездоганного на вигляд Анджело.

Ізабелла Чи може таке бути? І Анджело її покинув?

Герцог Покинув у сльозах і жодної сльозинки не осушив своїм поцілунком. Відрікся від усіх своїх обітниць, та ще оббрехав її, сказавши, що має докази її невірності. Одне слово, залишив її в горі, в якому вона перебуває й досі. А він перед її сльозами — як мармур: вони омивають, але не пом'якшують його.

Ізабелла Смерть була б милосердною, якби забрала цю нещасну дівчину. Яке злочинне життя, коли залишає її мучителя на білім світі! Але чим же я можу їй зарадити?

Герцог Її рану вам легко залікувати, а лікування це не лише врятує вашого брата, але й убереже вас від безчестя.

Ізабелла Навчіть мене як, добрий отче.

Герцог Ця нещасна дівчина і далі любить його. Його несправедлива жорстокість повинна б за всіма законами розуму погасити цю любов, але, як перепона на шляху потоку, вона тільки робить її бурхливішою і стрімкішою. Ідіть до Анджело, дайте йому відповідь. Покірно згодьтеся з усіма його вимогами, лиш поставте йому деякі умови: по-перше, що ви зостанетеся з ним ненадовго, по-друге, що ваша зустріч відбудеться вночі, в цілковитій темряві і мовчанні, і, нарешті, щоб місце було для вас відповідне. Він, звичайно, погодиться на все. І тоді все владнається. Ми умовимо покинуту Маріанну піти замість вас. Коли виявляться наслідки цього побачення, йому доведеться піти на поступки... Таким чином, брат ваш лишиться живим, нещасна Маріанна буде втішена, а мерзенний намісник буде викритий. Дівчині я все поясню і навчу її, як поводитись. Що ви на це скажете?

Ізабелла Вже сама думка про це заспокоює мене: я сподіваюсь, буде цілковитий успіх!

Герцог Все залежить від того, як ви діятимете. Поспішайте до Анджело. Якщо він вимагатиме, щоб ви сьогодні ж уночі прийшли до нього, — погоджуйтесь. А я зараз піду в передмістя Святого Луки, де в самотній садибі живе покинута Маріанна. При-

ходьте туди до мене й ви. І поспішіть усе швидше владнати з Анджело.

Ізабелла Дякую вам за допомогу. Прощайте, святий отче!

Виходять.

СЦЕНА 2

Вулиця перед в'язницею.

Входять герцог в одязі ченця, Лікот, Помпей і варта.

Лікот Ні, якщо з нами нічого не можна вдіяти і ви хочете торгувати чоловіками й жінками, мов худобою, то в усьому світі залишаться тільки безмитні червоний і білий мускатель та байстрята.

Герцог О господи! Що це ще за дурниці?

Помпей Ех, нічого на світі хорошого не зосталось. Було двоє здирців — звідник і лихвар, — із них скасували якраз найвеселішого, а, мабуть, тому, хто гірший, закон дозволяє теплу шубу носити. Та ще й яку! Зверху лисяче хутро, а підбите овечим, щоб усім, річ певна, ясно було, що хитрість над невинністю завжди візьме гору!

Лікот Іди-йди, не розбазікуй! Хай бог вас береже, отче-брате!

Герцог І тебе також, брате-отче! Чим тебе образив цей чоловік?

Лікот Він закон образив, добродію, та ще до того ж він і злодій, добродію, як ми вважаємо: ми у нього знайшли предивну відмикачку, добродію, яку ми й відіслали намісників.

Герцог Тьху, нечестивцю, звіднику мерзенний!
Живеш з гріха брудного, на який
Штовхаєш інших. Ти не думав часом,
Що значить набивать собі утробу
І спину прикривати за рахунок
Гріха? Ти часом не казав собі:
Це ж завдяки ганебним скотським ласкам
Ім, п'ю і одягаюсь — і живу!
І ти оце буття своє смердюче
Життям зовеш? Іди мерщій і кайся!

Помпей Правду кажучи, тут трохи смердить чимось, але я маю докази...

Герцог Якщо ті докази і дав нечистий,
Що ніби маєш право ти грішити,
То це є доказом лише того,
Що ти його слуга!.. В тюрму його!
Вона лиш може виправить тварюку...

Лікот Його спершу треба відвести до намісника, отче. Він уже мав застереження. Намісник терпіти не може таких розпусників: якщо хто вдається в таке ремесло, той не потрапляй йому на очі. Ох, краще тому чоловікові бути від нього за кілька миль.

Герцог Аби ж святим був кожен, як іззовні,
За лжею б не ховав діла гріховні!

Лікот Буде з його шиєю те, що й з вашим черевом,
отче: стягнуть її мотузкою!

Помпей А ось і допомога. Я представляю поручителя. Ось іде дворянин, він мені друг!

Входить Луціо.

Луціо О! Здоров був, благородний Помпею! Як, ти за колісницею Цезаря? В тріумфальній процесії? Де ж твої лялечки-жінки, що їх ти створюєш так само легко, як Пігмаліон? Як правило, це вони за тебе запускають лапки в наші кишені. Щоб ти можеш на це відповісти, га? Що ти скажеш про своє життя, ремесло? Чи, може, ти втопив усі відповіді в останній зливі? Чого мовчиш, стара ти звіднице? Щоб, світ такий самий чи змінився? Зажурився, замовк? Кажі, чого мовчиш, га?

Герцог Все те саме, навіть гірше...

Луціо Як поживає мій ласий шматочок, твоя господишка, га? Як і раніше, звідникує, еге ж?

Помпей Та ні, добродію, свою солонинку всю поїла, то сидить у бодні сама.

Луціо І чудово, і правильно: поки свіженька — працюй, посивієш — інших змушуй. Неминучий наслідок. Так і мусить бути. То ти йдеш до в'язниці, еге ж? Помпею?

Помпей Саме так, добродію.

Луціо Це дуже тобі корисно, Помпею, прощай. Скажи там, що це я тебе прислав. За борги, Помпею, чи за що інше, так?

Лікот За звідництво, за звідництво.

Луцій Тоді засадить його до в'язниці. Як за звідництво належить в'язниця, то це його право. Він звідник, без сумніву, і з глибокої давнини: він ще в лоні матері був звідником. Прощавай, добряго Помпею! Кланяйся від мене в'язниці! Тепер ти станеш гарним чоловіком, Помпею! Не будеш тинятися вулицями. Сидітимеш дома.

Помпей Я сподіваюсь, добродію, ваша милість візьме мене на поруки!

Луцій О ні, Помпею, не сподівайся, це тепер не в моді. Я проситиму, щоб тебе якнайдовше потримали, Помпею. Якщо ж ти виявиш нетерплячку й гонор, дістанеш іще. Прощавай, шановний Помпею! Спаси вас боже, отче!

Герцог І вас.

Луцій А Бріджіта все підмальовується, Помпею, еге ж?

Лікот Ну іди-йди, не затримуйся.

Помпей Тоді... не візьмете мене на поруки?

Луцій Ні тоді, ні тепер, Помпею! Які вісті, святий отче?

Лікот Ходім-ходім.

Луцій Іди, Помпею, іди в свою холодну.

Лікот, Помпей і варта виходять.

Чи немає якихось звісток про герцога?

Герцог Я нічого не чув. А ви?

Луцій Одні кажуть, що він у російського імператора, інші запевняють, що він у Римі. А ви як гадаєте, де він?

Герцог Не знаю. Але, де б він не був, зичу йому всього найкращого.

Луцій Що за безглузде дивацтво було — потай вибратись із своєї держави і пускатись у волоцюгство, наче він для цього народжений! Граф Анджело тим часом справно герцогує за нього: всіх підтяг!

Герцог І чудово робить.

Луцій Не вадило б трохи поблажливості і до любовних походеньок, у цьому ділі він аж надто вже суворий, отче мій.

Герцог Розбещеність стала надто велика: тільки суворістю можна викорінити нечестя.

Луціо Так, це правда, сім'я в нього велика, родичі в найкращих домах. Але зовсім викорінити його неможливо, святий отче, поки не заборонять людям їсти й пити. Кажуть, що Анджело не з'явився на світ од чоловіка й жінки давнім, випробуваним способом. Як ви гадаєте, це правда, га?

Герцог Як же він міг інакше з'явитись на світ?

Луціо Хто каже, що його народила морська русалка, хто твердить, що його виметали дві в'язлені тріски, але одне достеменно: коли він випускає зайву рідину, вона відразу ж замерзає. Це я напевно знаю. І взагалі він опудало, нездатне породжувати подібних до себе.

Герцог Жартун ви, добродію! Що ви плетете?

Луціо Ну, та хіба це не безжалісно — позбавляти чоловіка життя за те, що в нього збунтувалися штани? Невже відсутній герцог учинив би так? Перше ніж повісити чоловіка за те, що той пустив у світ сотню незаконних хлоп'ят, він волів би зі своєї кишені викласти на прогонування цілої тисячі. Він ці забави розуміє: сам добре послужив цій справі, тому схильний до милосердя.

Герцог Я ніколи не чув, щоб герцогові докоряли надмірним захопленням жінками. Він до цього не був схильний.

Луціо О отче мій, як ви помиляєтесь!

Герцог Не може бути!

Луціо Він. Герцог! Та як це так! Тут була одна п'ятдесятирічна жebraчка, так він навіть у її чашечку весь час опускав свій червінець. Так, за ним водяться грішки. Він, приміром, п'є запоем — можу вас запевнити в цьому.

Герцог Ви на нього набріхуете, без сумніву.

Луціо Отче мій, та я ж був його найкращим другом! Він був скритний чоловіча, той герцог, і я гадаю, що знаю причини його втечі.

Герцог Яка ж це може бути причина?

Луціо Ні, даруйте вже, це таємниця — тут треба тримати язик за зубами. Одне можу вам сказати: більша частина його підданих вважала його за розумну людину.

Герцог Але, здається, в його розумі годі сумніватися?

Луціо Він був поверховий, неосвічений, недалекий чоловіча.

Герцог У вас промовляє заздрість, дурість або хибна думка. Все життя герцога, все його правління можуть бути для

нього найкращою порукою. Якщо його будуть судити тільки за його справами, то навіть заздрісникам доведеться погодитись, що він і вчений, і полководець, і державна людина. Отже, ви говорите навшань; а якщо ви його справді знаєте, то ваше судження викривлене злобою.

Луціо Ні, я знаю герцога і люблю його.

Герцог Любов повинна більше знати, а знання більше любити.

Луціо Та вже повірте — я знаю те, що знаю.

Герцог Важко цьому повірити, коли ви не знаєте, що кажете. Але якщо герцог повернеться, про що ми всі молимо господа, дозвольте мені вас просити, щоб ви тоді відповіли перед ним за ваші слова. Якщо ви мовите правду, то повинні мати мужність підтвердити її. Мій обов'язок змусити вас до цього. Як ваше ім'я?

Луціо Мене звать Луціо, і герцог добре мене знає.

Герцог Він іще краще вас узнає, якщо я доживу до зустрічі з ним.

Луціо Я вас не боюсь.

Герцог О, розумію: ви або сподіваєтесь, що герцог не повернеться, або вважаєте мене надто слабким супротивником? Але й те правда: як я можу вам зашкодити? Ви заприсягнетесь, що нічого такого не казали.

Луціо Щоб я пропав, коли це так. Ти помиляєшся в мені, ченче! Але годі про це. Скажи мені, чи не знаєш ти — помре звавтра Клавдіо чи ні?

Герцог За віщо ж він має померти, добродію?

Луціо За віщо? За те, що наливав бутель через ліжку. Хотів би я, щоб герцог повернувся. Цей безплотний намісник обезлюднить весь наш край завдяки здержливості. Горобці не сміють мостити гнізда під його дахом, бо це, мовляв, любострасні птахи! Герцог то вже не став би виводити на світ те, що робиться потемки. О, якби він повернувся! Нешасний Клавдіо засуджений за те, що розстебнувся невчасно! Прощавай, добрий отче. Помолись за мене, прошу тебе. І повір мені: герцог залюбки їсть баранину в пісні дні. Тепер його час минув, та й то він не від того, щоб навіть до жебрачки позалицятися, хоч би від неї тхнуло чорним хлібом і часником. Скажи йому, що я так і сказав. Прощавай!

(*Виходить*)

Герцог Спасіння годі ждати від сану й чину.
Святим брехня ніж заганяє в спину!
І де король? Де влада? Де вона,
Щоб стримать язичюру брехуна?
Та хто це йде?

Входять Ескал, тюремник і варта з Переспіллою.

Ескал До в'язниці її, до в'язниці!

Переспілла Добрий пане, змилюйтесь наді мною! Ваше милосердя всім відоме. Добрий пане...

Ескал Друге й третє застереження, а ти уперто чиниш своє? Та тут саме милосердя сказиться й візьме на себе роль тирана.

Тюремник Ось уже одинадцять літ, як вона звідникує, з дозволу вашої милості.

Переспілла Ваша милість, якийсь Луціо мене обмовив. Він ще при герцогові зробив дитину Кетті Навзнакк. Обіцяв одружитися з нею... Дитині ось перед різдвом уже рік із чвертю мине. Я її сама вигодувала. А він що зі мною робить?

Ескал Це чоловік дуже вільного поведження... Приведіть-но його до мене. Але її — до в'язниці. Іди, ні слова більше!

Переспілла й дозорці виходять.

Наглядачу, мій співправитель Анджело невблаганний. Клавдіо повинен завтра вмерти. Пошліть до нього духівника, щоб підготував його до смерті. О, якби Анджело поділяв мою жалість, цього не сталося би з Клавдіо.

Тюремник З вашого дозволу, ось цей чернець уже був у нього і напучував його перед смертю.

Ескал Добровечір, шановний отче!

Герцог Мир вам і благословення.

Ескал Звідки ви?

Герцог Я не тутешній, лиш на час у справах
Оце до вас приїхав. Я чернець
Святого братства, а прибув із Рима
З дорученням отця святого — папи.

Ескал Що нового на білім світі?

Герцог Нічого, окрім того, що в доброчесності сильнюща
лихоманка, така, що минеться тільки зі смертю. Лише на нове по-

пит. Зараз просто небезпечно до старості йти одним шляхом, і сталість вважається чимось дивним. Правди в поспільстві так мало, що навряд чи можна поручитись за його безпеку, але щоб його проклясти — поручителів досить. Навколо цієї загадки крутиться вся мудрість світу. Все це старі новини, а проте вони завжди лишаються новинами. Скажіть мені, будь ласка, яка була натура у вашого герцога?

Ескал Понад усе він намагався пізнати самого себе.

Герцог Яким утіхам віддавав він перевагу?

Ескал Швидше радів, бачачи інших веселими, ніж веселився сам, коли його хотіли чим-небудь потішити. Дуже поміркована людина. Але полишмо його своїй долі зі щирим побажанням йому всіляких успіхів, і дозвольте мені, отче, спитати вас, як на вашу думку, Клавдіо достатньо підготований? Мені сказали, що ви навідали його.

Герцог Він каже, що вирок не був надто жорстоким і що він смиренно підкоряється вирoku правосуддя. Одначе слабкість душевна спокушала його оманливою надією на помилювання... Я розвіяв ці надії, і тепер він готовий до смерті.

Ескал Ви виконали свою повинність перед небом і свій обов'язок перед ув'язненим... Я до останку клопотався за нещасного юнака, але мій співбрат по правосуддю виявився неймовірно суворим, і мені довелось йому сказати, що він справді втілення суворого закону.

Герцог Якщо його життя відповідає суворості його вчинку, благо йому. Але якщо він ненароком согрішить, то проголосить самому собі смертний вирок.

Ескал Я піду до в'язня. Прощайте!

Герцог Мир вам!

Тюремник і Ескал виходять.

Кому дана во ім'я бога
Сувора і священна тога,
Хай наverts на путь святу,
На благодать і чистоту,
На міру міряє єдину
Не лиш чужу — й свою провину.
Ганьба злочинцю, що карає
За гріх, який в собі ховає,
Як Анджело, що силу влади
Спрямовує на ближніх вади,

Що рве чужий бур'ян на полі,
А свій вирощує на волі.
Той часто гріх в собі ховає,
Хто з виду ангелом буває.
Так лицемір святий, невинний
Ховає задум свій злочинний.
Він, як павук, спроможний в сіті
Все сильне зтягти на світі!
Спрямую ж хитрість проти зла,
Щоб нині з Анджело лягла
Та панна, ним же позабута.
Обманом змить обману пута.
Лжу за олжу творить не гріх,—
Тож поєднаймо знову їх!
(Виходить)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА I

Оточена ровом ферма.

Входять Маріанна і хлопчик, він співає.

ПІСНЯ

Геть уста — весни цвітінь,
Дух солодких забаганок,
Очі геть — небес світлінь,
Що туманили мій ранок.
Віддай цілунок, що п'янив, як мак.
То був любові знак, любові знак.

Маріанна

Співати годі — швидше геть іди:
Сюди простує мудрий мій розрадник,
Вгамовував моє гірке він ремство.

Хлопчик виходить.

Входить герцог у сутані.

Пробачте, отче мій! Як жаль, що ви
За музикою тут мене застали.
Та це не для розваги, а з розпуки,
Щоб тільки смутку тріхи зменшить муки.

Герцог Чудово — в музиці є джерело для втіх:
Несе добро вона, але й штовха на гріх.

Скажіть, дочко моя, мене ніхто не питав сьогодні? Саме в цей час
я призначив тут зустріч.

Маріанна Ні, ніхто не питав вас. Я цілий день була
вдома.

Герцог Вірю вам, як завжди. Але зараз саме настав час.
Я попрошу вас поки що вийти. Можливо, я скоро вас покличу, щоб
сповістити дещо приємне для вас.

Маріанна Я ваша вічна боржниця.
(*Виходить*)

Входить Ізабелла.

Герцог Ласкаво прошу! Розкажіть мені,
Як вас зустрів шановний наш намісник?

Ізабелла Він показав мені розкішний сад
З високими парканами. На захід
Від нього йде великий виноградник,
Ведуть до нього дощані ворота —
Їх відмикає цей ось більший ключ,
А цей ось, менший, відмикає хвіртку,
Що з виноградника виходить в сад.
Туди вночі прийти я обіцяла.

Герцог А знайдете дорогу ви вночі?

Ізабелла О, добре я її запам'ятала,
По ній зі мною двічі він пройшов,
Уважно все показував мені
І щось шептав в гріховнім хвилюванні.

Герцог А може, є якісь умовні знаки,
Що Маріанна знати їх повинна?

Ізабелла Немає. Ми умовились про місце,
Куточок потаємний. Я сказала,
Що довго там затриматись не зможу,
Бо мушу взяти з собою ще й служницю,
Яка чекатиме на мене, певна,
Що я пішла поклопотати за брата.

Герцог Це добре. З Маріанною ж я досі
Не говорив.

Сюди йдіть, Маріанно!

Входить Маріанна.

Ось познайомтесь, дівчина оця
Вам дуже хоче допомогти.

Ізабелла Всім серцем.

Герцог Ви вірите в мою до вас прихильність?

Маріанна Так, вірю, і її я вже відчула.

Герцог Візьміть, як друга, ви її за руку,
Йй знайдеться, що розповісти вам.
Я ждатиму вас тут. Та не баріться,
Туманна ніч настане незабаром.

Маріанна Не хочете пройтись?

Маріанна й Ізабелла виходять.

Герцог О владо! Сан! Очей фальшивих безліч
За вами стежить, несусвітні брехні
Вас завжди переслідують; мільйони
Уїдливих дотепників завзятих
Беруть вас на приціл і розпинають,
Як на хресті!

Входять Маріанна й Ізабелла.

Домовились про все ви?

Ізабелла Вона на все готова, тільки б ви
Були з тим згодні.

Герцог Я не тільки згоден —
Наполягаю!

Ізабелла Ну, то на прощання
Одне-єдине тільки не забудьте
Шепнуть йому: «То не забудьте ж брата!»

Маріанна Не бійтеся!

Герцог І ви не бійтесь, дочко.
Він наречений, він вам чоловік,
Отож і поєднати вас не гріх.
Ходім! І все влаштується само.
Посієм спершу, потім пожнемо.

Виходять.

Приміщення у в'язниці.

Входять тюремник і Помпей.

Тюремник А йди-но сюди, чоловіче! Скажи, ти можеш відрубати чоловікові голову?

Помпей Якщо він неодружений, можу, добродію. Але якщо він одружений, то він же голова своїй жінці, а я не можу рубати голову жінці.

Тюремник Годі, голубе, облиш свої виверти, відповідай прямо. На завтра призначено страту Клавдію і Бернардіно. У в'язниці є кат, але йому потрібен помічник. Якщо ти берешся йому допомагати, з тебе знімуть кайдани. А ні, то відсидиш повний строк, та ще перед звільненням і добряче відлупцюють тебе за те, що ти відомий звідник.

Помпей Правда, добродію. Був я віддавна беззаконним звідником, але тепер я готовий зробитись законним катом. Тільки ж я хотів би дістати деякі вказівки від мого товариша по роботі.

Тюремник Гей, Потворро! Та де ж це Потворра?

Входить Потворра.

Потворра Зволили гукати, ваша милість?

Тюремник Цей ось приятель буде тобі помічником під час застрашної страти. Якщо ти визнаєш його підходящим, найми його на рік і залиш при собі, а ні, то скористайся ним цього разу й відпусти його. Дуже панькатися з ним ти не мусиш: він був звідником.

Потворра Звідником. Тху! Він ганьбить наше мистецтво.

Тюремник Гаразд, ви один одного варті: ще невідомо, хто кого переважить.
(Виходить)

Помпей Зробіть ласку, добродію! Адже у вас дуже ласкавий вигляд, коли ви не нагадуєте про шибеницю. Невже ви називаєте своє ремесло мистецтвом?

Потворра Авжеж, мистецтвом.

Помпей Чув я, добродію, що живопис, наприклад,— оце мистецтво. Так от, ті красунечки, якими я опікуюсь, завжди мають

справу з живонисом: розмальовують себе. Тому моє ремесло дуже близьке до мистецтва. Але яке мистецтво вішати людей? Хоч повісьте мене — не розумію.

Потворра Добродію, це мистецтво.

Помпей А докази?

Потворра Порядна людина повинна так робити своє діло, щоб для злодія-псявіри зашморг був завжди до міри. Якщо він буде для злодія тіснуватим, то порядній людині буде саме до міри; а якщо він буде для злодія широкий, то той якраз визнає його підходящим. Для доброго ж злодія-псявіри всякий зашморг до міри.

Входить тюремник.

Тюремник Ну як, дійшли згоди?

Помпей Я ладен служити йому, ваша милість: адже катові куди легше стати розкаяним грішником, ніж звідникуві; йому, при своєму ділі, доводиться щоразу просити прощення у своїх клієнтів.

Тюремник А ти приготуй сокиру й колоду на завтрашній день — на четверту годину ранку.

Потворра Ходімо, звіднику! Я навчу тебе мого ремесла. За мною!

Помпей Готовий учитися з усією старанністю, добродію. Сподіваюсь, якщо вам доведеться на собі перевірити мої успіхи, ви лишитесь задоволені моєю вправністю. Далєбі, добродію, ви до мене такі добрі, що я мушу відплатити вам доброю послугою.

Тюремник Покличте мені Клавдіо і Бернардіно.

Помпей і Потворра виходять.

Жаль Клавдіо. Убивцю ж — ані-ні.
Хоч був би рідним братом він мені!

Входить К л а в д і о.

Ось, Клавдіо, і смертний вирок твій!
Тепер за північ. А о восьмій ранку
Безсмертним станеш ти. Де Бернардіно?

Клавдіо Так міцно спить, як мандрівник з дороги,
Здоровою утомою підтятий.
Його ніяк не можуть добудитись.

Тюремник А хто б на добре міг його схилити?
Іди — і приготуйся.

Стук у двері.

Що за гамір?
Хай бог дасть сил тобі!

Клавдіо виходить.

Іду! Іду!
Можливо, це чи милість, чи відклад
Для Клавдіо?

Входить герцог у сутані.

А, отче мій, вітаю!

Герцог Прекрасні духи, добрий чоловіче,
Нехай боронять вас в цю мирну ніч!
Був тут іще хто-небудь?

Тюремник Ні, нікого
Відколи час пробив гасить вогні

Герцог А Ізабелла?

Тюремник Ні.

Герцог Прибуде ще.

Тюремник Що добре є для Клавдіо?

Герцог Надія.

Тюремник Засуджує жорстоко наш намісник.

Герцог О ні! О ні! Життя його цілком
Співзвучне з праведним його судом.
Через священну стриманість він може
В самім собі долати те, що в інших
Він подолає владою своєю.
Коли б, погрузлий у розпусті, інших
Судив за неї, був би він тираном,
А так він — справедливий.

Стук у двері.

О, вони!

Тюремник виходить.

Він добрий. А в наглядачах тюрми
Стрічаєм ласку дуже рідко ми.

Знову стук у двері.

Та що за стук? І хто так поспішає,
Що потрясає всі тюремні мури?

Входить тюремник.

Тюремник Нехай зажде, ось воротар устане,
Щоб упустить. По нього вже пішли.

Герцог Що? Вирок не скасовано, і смерть
Жде Клавдію?

Тюремник Немає скасування!

Герцог Хоч і близька зоря, та до світанку
Новини ви почуєте.

Тюремник Можливо.
Відомо вам що-небудь? Та боюсь,
Що годі нам помилювання ждати.
Бо прикладів таких ще не бувало.
Та ще й намісник попередив сам,
На повний голос, у суді самому,
Що і не буде їх.

Входить посланець.

Його гінець.

Герцог І з ним — прощення Клавдію!

Посланець

(вручаючи папір)

Граф посилає вам цю цидулку, а на словах наказав мені передати вам, щоб ви анітрохи не відступали від його наказу щодо часу й предмета доручення та інших обставин. Затим бажаю вам доброго ранку. Здається, вже розвидніло...

Тюремник Виконаю все в точності.

Посланець виходить.

Герцог

(убік)

Прощення дане владною рукою,
Та куплене жахливою ціною.

І вину там для злочину нема,
Де влада захища його сама.
Нечестя легко всім вона прощає,
Бо і сама в пороках потопає.
Що ж пише він?

Тюремник Я казав вам: граф Анджело, мабуть, боїться, щоб я не виявився неретельним, і вирішив підбадьорити мене в такий недвозначний спосіб. Дуже дивно, раніш він цього не робив.

Герцог Прочитайте, будь ласка.

Тюремник

(читає)

«Хоч би які ви одержали потім накази, що суперечили б цьому, майте на увазі, що Клавдіо має бути скараний о четвертій годині ранку, а Бернардіно — після полудня. Щоб я цілком був певен, що мій наказ виконано, рівно о п'ятій пришліть мені голову Клавдіо. Зробіть усе точно і пам'ятайте, що від цього залежить більше, ніж я можу вам сказати. Не відступайте від виконання свого обов'язку, бо відповісте власною головою». Що ви скажете на це, отче мій?

Герцог Що це за Бернардіно, котрого мусять скарати після полудня?

Тюремник Циган родом, але живе тут: він у нас сидить уже лев'ять років.

Герцог Як же так сталося, що ваш герцог не велів або звільнити його, або скарати? Я чув, що він звичайно так чинить.

Тюремник Друзі в'язневі весь час виклопочують йому пільги, та до того ж самий його злочин остаточно доведено лиш тепер, за правління графа Анджело.

Герцог Злочин його доведено?

Тюремник Нема сумніву: він сам уже не відмагається.

Герцог Як він поводить у в'язниці? Чи висловлював каяття?

Тюремник Це людина, для якої смерть не страшніша за п'яний сон. Він до всього байдужий, безтурботний, безстрашний, не думає ні про минуле, ні про теперішнє, ні про майбутнє, зовсім байдужий до смерті, хоча безнадійно приречений на смерть.

Герцог Він потребує напучень!

Тюремник Та він їх і слухає не бажає. В тюрмі він почуває себе, як удома, дайте йому змогу втекти звідси — не втече. Написався по кілька разів на день, а часом п'яний з ранку до вечора. Іноді його навмисне будили ніби для того, щоб вести на страту, навіть показували фальшивий вирок, але це не справляло на нього ніякого враження.

Герцог Ну, про нього поговоримо потім. У вас на лиці написано, що ви людина чесна й надійна. Якщо я читаю хибно, значить, мій довголітній досвід обдурює мене. Але я сміливо покладаюся на свою проникливість і зважуюсь ризикнути. Клавдію, засуджений до страти, не більший злочинець проти закону, ніж той, хто засудив його. Я можу цілком довести це, мені потрібно лише чотири дні часу. Але спершу ви повинні зробити мені досить небезпечну послугу.

Тюремник Яку ж, отче мій?

Герцог Відкласти його страту.

Тюремник Ой леле, як же я можу це зробити? Таж мені визначено точний час і наказано під страхом смерті доставити намісникові голову страченого. Коли ухилися від виконання наказу, мене може спостигнути доля Клавдію.

Герцог Присягаюся статутом мого ордена, я ручусь за вашу безпеку, якщо тільки ви беззастережно підете за моїми словами. Скарайте вранці Бернардіно і відішліть його голову намісникові.

Тюремник Намісник бачив обох і впізнає Бернардіно в лице.

Герцог О, смерть уміє змінювати людину... а ви додайте від себе: поголіть йому голову, підв'яжіть бороду, скажіть, що розкаяний грішник сам побажав, щоб йому поголили голову перед смертю, адже так часто буває. Якщо ви за це й дістанете щось інше, крім подяки й нагороди, присягаюся моїм святим патроном, що я вас захищу своїм життям.

Тюремник Ласкавий отче! Даруйте мені, але ж це буде з мого боку порушення присяги.

Герцог Кому ви присягали — герцогові чи його намісникові?

Тюремник Герцогові і тим, хто його заступає.

Герцог Ну, а якщо сам герцог схвалить ваш вчинок, він не буде проти присяги?

Тюремник Та чи велика на це надія?

Герцог Не надія, а певність. Але якщо вже ви такий боязливий, що ні мій сан, ні мій одяг, ні мої переконання не діють на вас,— я піду далі, ніж хотів. Ось підпис і печатка герцога. Ви знаєте його руку, сподіваюсь? І печатка його вам, певно, відома?

Тюремник Знаю і те, й інше.

Герцог У цьому листі герцог сповіщає, що скоро повернеться. Прочитайте його потім, на дозвіллі: ви побачите, що герцог буде тут через два дні. Анджело цього не знає. Навпаки, він сьогодні одержав листи іншого змісту, чи то з вісткою про смерть герцога, чи то про його вступ до монастиря... Але, на щастя, все це не так. Дивіться, ранкова зоря вже будить пастухів. Не роздумуйте довго: всі труднощі здадуться вам легкими, коли знатимете їх. Погукайте ката: хай упаде голова Бернардіно. Я висповідую його й наставлю на краще життя. Ви ще вагаєтесь? Але оце

(показує на листа)

має спонукати вас на рішучість. Ходімо, майже розвидніло.

Виходять.

СЦЕНА 3

Інше приміщення у в'язниці.

Входять Помпей.

Помпей Я тут так освоївся, як у себе в вертепі! Можна подумати, що ми в домі у пані Переспілли, стільки тут її давніх знайомих. По-перше, молодий пан Спритняг сидить за паку обгорткового паперу та мішок старого імбиру, які нав'язав йому лихвар за сто дев'яносто сім фунтів, із яких він дістав готівкою марок п'ять... чорт забери! Мабуть, на імбир не було попиту, оскільки всі бабусі, що так його любили, перемерли. Потім сидить тут пан Стриббун. Засадив його торговець шовками Триворс: через чотири шматки червоного атласу доводиться йому тепер червоніти за своє убозтво. Тут же й молодий пан Віттрогон, і молодий пан Лайятель, і пан Мідношпорр, і пан Слугмор — лицар кинджала і шпаги, і молодий пан Пройдисвітт, що вбив гожого Пудинга, і пан Навпростетс — знаменитий фехтувальник, і пан хоробрий Шнурр, відомий мандрівник, і недоумкуватий пан Півкварт, що вколошкав Куфля,

та з ним, мабуть, ще сила люду. Все це, можна сказати, зубри нашого ремесла, трапили сюди — і тепер Христа ради просять!

Входить Потворра.

Потворра Гей ти, приятелю, приведи-но сюди Бернардіно!

Помпей Пане Бернардіно! Вставайте та йдіть вішатись. Пане Бернардіно!

Потворра Гей, Бернардіно!

Бернардіно

(за сценою)

Чума на ваші горлянки! Що ви так розрепетувались? Хто там такий?

Помпей Ваш приятель, добродію, кат! Будьте ласкаві, добродію, вставайте, прошу вас, на страту.

Бернардіно

(за сценою)

К бісу, мерзотники! Я спати хочу.

Потворра Скажи йому, щоб уставав, та швидше.

Помпей Прошу вас, добродію, прокиньтесь, уставайте. Вас тільки стратять, а там уже спатимете досхочу.

Потворра Піди та приведи його сюди!

Помпей Та він сам іде: я чую, під ним солома зашурхотіла.

Потворра Сокира на колоді, приятелю?

Помпей Все готове, добродію.

Входить Бернардіно.

Бернардіно Агов, Потворро! Що у вас тут таке?

Потворра А ось що, добродію: прокажіть молитву, вирок одержано.

Бернардіно Ах ви, шахраю, та я цілу ніч пропиячив і зовсім до смерті не готовий.

Помпей Тим краще, добродію: якщо хто цілу ніч пропиячив, а на ранок його повісять, то в нього принаймні буде час проспатись.

Потворра Погляньте-но, ось і ваш духівник іде. Ви бачите, що цього разу ми не жартуємо?

Входить герцог у чернецькому одязі, як і раніше.

Герцог Я дізнався, що ти скоро покидаєш цей світ. Мое милосердя велить мені напутити тебе, втішити і помолитись разом з тобою.

Бернардіно Облиш, ченце! Я цілу ніч пропнячив, і мені потрібен час, щоб приготуватись до смерті як слід. Та хай мені хоч мізки з голови дрючками виб'ють — не згоден я сьогодні помирати, та й голі.

Герцог Смерть неминуча. Я молю тебе —
Подумай про свої путі майбутні.

Бернардіно Присягаюсь: нікому не вдасться вмовити мене, щоб я погодився на смерть сьогодні.

Герцог Вислухай-но...

Бернардіно І не подумаю. Якщо вам треба що-небудь сказати мені — будь ласка до мене в нору. Я сьогодні з неї і кроку не ступлю.

(Виходить)

Герцог Такий, як він, не здатен ані жити,
Ані померти. Серце — наче камінь.
Ідіть за ним, ведіть його на плаху.

Потворра і Помпей виходять.

Входить тюремник.

Тюремник Скажіть, яким застали ви, мій отче,
Злочинця?

Герцог Він настільки не готовий
На той світ, що відправити його
Таким — великий гріх.

Тюремник Сьогодні вранці
В тюрмі помер, мій отче, від гарячки
Один морський розбійник із Рагузи.
Він Клавдіо ровесник. В них чуби
Так само, як і бороди, на колір
Однаковісінькі. І я подумав:
Чи не могли б ми з вами цій скотині
Надати час для каяття, тим часом

Намісникові голову послать
Отого рагузинця, що подібний
До Клавдіо?

Герцог Нам помагає небо —
То швидше шліть. Призначений-бо час
Уже гряде! Виконуйте наказ.
Піду. Зусиль ми докладемо спільно
И на смерть свою він піде добровільно.

Тюремник Зроблю, мій отче, все. Та Бернардіно
Вдень має бути страчений. То що ж нам
Робити далі з Клавдіо? Якщо лиш
Дізнаються, що не помер він, можу
За нього й сам я постраждать.

Герцог А ось що:
Його і Бернардіно помістить
В таємні закарелки. І раніше,
Ніж сонце двічі землю привітає
І всіх людей, відчуєте під ним
Себе у цілковитій ви безпеці!

Тюремник Всі вказівки я виконаю ваші.

Герцог Тож поспішайте голову послати
Скоріш до Анджело.

Тюремник виходить.

А я листа
Відправляю через добру цю людину,
З якого він дізнається, що я
Вертаюсь і що близько вже від дому.
І що з причин важливих мушу в місто
Вступити урочисто. А його
Прошу назустріч вийти до святої
Криниці, за три милі від столиці.
Усе обдумаю, тверезо зважу
І вирішу, як далі з ним чинить.

Входить тюремник з головою рагузинця.

Тюремник Ось голова. Я сам її доставляю.

Герцог Так, добре... І скоріше повертайтеся:
Багато що хотів би я відкрити
Вам наодинці.

Тюремник

Поспішу, як зможу.
(Виходить)

Ізабелла

(за сценою)
Гей, відчиніть!

Герцог

Це голос Ізабелли!

Вона дізнатись хоче, чи прийшло
Помилування братові її.
Та наміру свого я не відкрию.
І правди не скажу, щоб обернути
Її велике потрясіння в щастя,
Коли вона не ждатиме того.

Входить Ізабелла.

Ізабелла Дозвольте?

Герцог А, вітаю, люба дочко!

Ізабелла Привіт із вуст ясних дорожчий вдвічі!
Ну що, уже звільнив намісник брата?

Герцог Звільнив... Навіки від життя земного.
Вже віднесли і голову його
Наміснику.

Ізабелла Цього не може бути!

Герцог На жаль, це, люба дочко, справді так!
Терпінням доведіть свою ви мудрість.

Ізабелла Лечу до нього! Видряпаю очі!

Герцог До нього вас не пустять на поріг.

Ізабелла Нещасні Клавдію і Ізабелла!
Проклятий Анджело. Підступний світ!

Герцог Йому це не на шкоду, як і вам
Це не на користь. Розумом керуйтеся,
У всьому покладайтеся на бога
І вислухайте все, що я скажу,
Бо правда буде в кожному слові. Завтра
Прибуде герцог. Тож не треба плакати.
Один чернець, його отець духовний,
Мені про це повідав. Вість послав
Він їм обом — і Анджело, й Ескалу.
Його за брамою столиці стрінуть,

Щоб владу передать. Зберіться з духом,
Спрямуйте розум свій на вірну путь —
І помститесь тоді ви лиходію,
І герцога здобудете прихильність,
І всіх людей хвалу.

Ізабелла

Я покоряюсь.

Герцог

Тоді віддайте Пітеру-отцю,
На доказ того, що послав вас я,
Його листа до мене, із якого
Дізнався я, що завтра буде герцог.
Скажіть йому, його я хочу бачить.
Хай сю ніч прийде в дім до Маріанни.
Про вас обох повім йому, а він
До герцога обох вас поведе.
При нім ви звинуватите відверто
Намісника! Я сам би це зробив
Та, зв'язаний своїм святим обітом,
Я в іншому вже місці мушу бути.
Не плачте, дочко, сльози осушіть.
Ідіть з легким ви серцем і не вірте
Мені й моему ордену святому,
Якщо наставив вас на грішну путь.
Та хто іде там?

Входить Луціо.

Луціо

Добрий вечір! Де ж це

Тюремник? Ченче, гей!

Герцог

Та він десь вийшов.

Луціо О чарівна Ізабелло! Серце моє крається, коли дивлюся на твої почервонілі від сліз очі. Ох, терпи! Мене самого змусили харчуватися водою й висівками. Заради своєї голови я не смію набивати собі черева: одна сита трапеза — і я пропав! Але я чув — завтра повертається герцог. Клянуся честю, Ізабелло, я люблю твого брата. Якби цей старий дивак не ховався по кутках, а сидів дома, Клавдіо лишився б живий.

Ізабелла виходить.

Герцог Добродію, герцог не подякував би вам за ваші відгуки про нього. На щастя, в них немає ні слова правди.

Луціо Ченче! Ти не знаєш герцога так, як я: він волоцюга більший, ніж ти гадаєш.

Герцог Гаразд, ви колись за ці слова відповісте. Прощавайте.

Луціо Ні, стривай. Я піду з тобою: я тобі ще багато славних історій розповім про герцога.

Герцог Якщо ці історії правдиві, то я й так їх наслухався досхочу, а якщо брехливі — то й слухать їх нема чого.

Луціо Одного разу він мене викликав за те, що я одній дівці дитину зробив.

Герцог Ви справді завинили в цьому?

Луціо Ще й як! Але я клятвенно відрікся від усього, а то довелось би мені одружитись із тією прогнилою ягідкою!

Герцог Добродію, ваше товариство не так пристойне, як цікаве. Прощавайте.

Луціо Клянусь честю, я проведу тебе до кінця вулиці. А якщо скоромні розмови тобі не до шмиги, ми їх обличимо. Я щось на штиб реп'яха: як прилип — то вже не одчеплюсь, га?

Виходять.

СЦЕНА 4

Зала в палаці Анджело.

Входять Анджело і Ескал.

Ескал Всі його листи такі суперечливі...

Анджело Він пише дуже дивно й недокладно. Його вчинки схожі на божевілля... Благаю небо, щоб розум його не потьмарився. І чому ми маємо зустріти його біля брами і там скласти з себе поваження?

Ескал Не можу здогадатись.

Анджело І чому на нас покладено обов'язок за годину до його приїзду всенародно оголосити, що всі, хто має будь-які скарги на нашу несправедливість, повинні тут-таки, на вулиці, подати свої прохання?

Ескал Він пояснює це бажанням одразу розібрати всі скарги, щоб на майбутнє обезпечити нас від усіляких звинувачень, які таким чином втраять силу!

Анджело Що ж, слід тоді усіх оповістити Про цей його наказ. А я уранці

Прийду до вас. Та дайте знать вельможам
І почту — хай готуються стрічати.

Ескал Зроблю усе. Прощайте.
Анґжело

На добраніч!

Ескал виходить.

Збентежений я тим, що скоїв сам.
Я отупів і збайдужів до всього.
Збезчещена, о боже правий, діва!
Та ще ж і ким? Сановником, що сам
За злочин цей призначив смертну кару.
Коли б її цнотлива соромливість
Не заважала їй ганьбу відкрити,
Як викрити вона б мене могла!..
Та їй здоровий не дозволить глузд!
Мій сан повитий у таку довіру,
Що наговір, коли мене й торкнеться,
Хулителя він сам же і погубить.
Він міг би жити! Коли б я не боявся,
Що молоде завзяття невгамовне
Його помститися примусить потім
За те, що він купив життя безчесне
За цю ганьбу! О, був би він живий!..
Коли нас покидає благодать,
Не знаємо, як жити, чого бажать!
(Виходить)

СЦЕНА 5

На околиці міста.

Входять герцог у власному вбранні
і брат Пітер.

Герцог Усі листи мої доставиш людям
У зручний час.
(Віддає йому листи)
Тюремнику увесь наш план відомий.
Робити слід, як я велів до цього,
Простуючи до головної цілі,

Але, звичайно, можна й відхилитись,
Як виникне потреба. Що ж, іди.
Дай знать Роланду, Красу, Валентину —
Нехай на браму вишлють сурмачів.
Та спершу Флавія пришли до мене.

Брат Пітер Я поспішу.
(*Виходить*)

Входить Варрію.

Герцог Мій Варрію, спасибі!
Прибув ти перший. Що ж, ходім зі мною.
Бо друзі прийдуть герцога вітати.

Виходять.

СЦЕНА 6

Вулиця біля міської брами.

Входять Ізабелла і Маріанна.

Ізабелла Мені неправду тяжко говорити,
І я б охочіше сказала правду.
Таж звинувачувати — ваша справа
Але мені порадив так наш друг:
Він каже, що потрібне це для діла.

Маріанна Послухайте його.

Ізабелла Іще сказав він,
Що в разі стане щось він говорити
Супроти мене, щоб не дивувалась,
Гіркі ці ліки приведуть, одначе,
Усіх нас до солодкого кінця.

Маріанна Якби брат Пітер...

Ізабелла Тихше! Він іде!

Входить брат Пітер.

Брат Пітер Ходімо! Я знайшов вам зручне місце:
Не зможе герцог не помітити вас,
Уже фанфари двічі просурмили,

Вельможі всі і влада вся міська
При брамі вже — з хвилини на хвилину
Прибуде герцог. Швидше-бо за мною!

Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 1

Площа біля міської брами.

Маріанна під покривалом; Ізабелла і брат Пітер на віддалі. Входять з одного боку герцог у власному одязі, Варрій, придворні; з другого — Анджело, Ескал, Луціо, тюремник, варта і городяни.

Герцог Достойний брате! В добрий час — вітаю!
Радий тебе я бачити, мій друже!

Анджело і Ескал О світлосте, з поверненням шасливим!

Герцог Від серця вам обом — моя подяка.
Відомості я мав про вас та й чув
Похвал немало вашому правлінню,
Тож всенародно дякую я вам,
А згодом гідну дам винагороду.

Анджело Тим більш обов'язок я відчуваю.

Герцог Ну що ж, промовисті заслуги ваші.
Замовчувати їх несправедливо.
Іх занести на бронзові скрижалі
Навіки треба буде так, щоб їх
Не зачепила ні іржа часу,
Ні примхи забуття. Тож дайте руку:
Хай бачить люд — у зовнішній цій ласці
Я внутрішнє чуття вам виражаю.
Тобі даю, Ескале, другу руку:
Надійна ж бо опора ви обидва.

Брат Пітер і Ізабелла виходять наперед.

Брат Пітер Ну, на коліна! Говоріть гучніше!

- Ізабелла* Володарю пресвіглий, справедливий!
Молю, благаю, згляньтесь на мене,
Знеславлену,— о як би я хотіла
Сказати «діву», але ні, не смію.
Не поганьбіть же погляду свого,
На інший дивлячись предмет, допоки
Не приймете ви тут моєї скарги.
Благаю правосуддя! Правосуддя!
- Герцог* В чім ваша скарга? Хто знеславив вас?
Ось тут граф Анджело: йому про все ви
Повідайте відверто. Правосуддя
В його руках.
- Ізабелла* Володарю преславний!
Щоб сповідалась я перед лукавим?
Благаю вас, послухайте самі!
Те, що скажу, або мене погубить —
Якщо ви не повірите,— або
Приборкає його. Тож прямо тут
Прошу мене послухать...
- Анджело* О державче!
Боюся, що вона не при собі:
Вона приходила просить за брата —
Його ж недавно засудив до смерті
Правдивий суд.
- Ізабелла* Правдивий суд! О боже!
- Анджело* Тому слова її гіркі і дивні...
- Ізабелла* Так, дуже дивні, та зате правдиві.
Що Анджело клятвонорушник — це вам
Не дивно? Перелюбник він, убивця,
Дівочий гвалтівник і лицемір —
Хіба не дивно? Дивно?
- Герцог* Так, стократ.
- Ізабелла* Та це так само вірно, як і дивно,
Так само вірно, як і те, що він
Граф Анджело. Стократ усе це вірно:
Бо правда буде правдою довіку,
Як не міркуй.
- Герцог* Нещасну заберіть:
За неї мовить помутнілий розум.
- Ізабелла* Ясний владарю! Якщо віриш ти,
Що є, окрім життя цього, блаженство,

Не проганяй мене тому, що я
Здаюсь безумною. І не вважай
Ти неможливим те, що неймовірно.
Можливо ж, що пайбільший лиходій
По світу ходить з виглядом святого,
Як Анджело, і лагідний, і чесний.
Чому ж і Анджело не може бути —
З своїм високим саном — суший нелюд?
Якщо не лиходій він, то брешу я.
Але він більш ніж лиходій — не можу
Знайти я слів, щоб зло затаврувати.

Герцог Клянусь, якщо вона причинна — в чому
Я переконаний, — її безумство
В одежу розуму вляглося. Такий
Зв'язок у мислях у безумців рідко
Буває.

Ізабелла О володарю преславний,
Ви не повторюйте цих слів: не треба
Вважати мене безумною за те,
Що вам здається зовсім неймовірним.
Та краще спонукайте розум свій
З таємних схованок здобути правду
Й прогнати брехію приховану.

Герцог Йй-богу,
Я знаю багатьох цілком здорових
Не розумніших... Ну кажіть, що далі?

Ізабелла Я Клавдію сестра, молодика,
Якого Анджело прирік до страти
За звинуваченням у перелюбстві.
У монастир, куди я вже вступила,
Мій брат якогось Луцію прислав...

Луціо Я й є той Луціо, як ваша світлість
Дозволить... Я від Клавдію прийшов —
Просити, щоб пішла й благала в графа
Помилювання брату.

Ізабелла Так, це правда.

Герцог Вам говорить ніхто не дозволяя.

Луціо Так, ясний пане. Тільки ж і мовчати
Не велено.

Герцог То ось тепер велю.
Затямте! А коли вам доведеться

За себе говорить, моліте бога
Потрібні вам послать слова.

Луцію

Ручуся!

Герцог

За себе ручитеся ви, глядіть!

Ізабелла

Про мене вже він дещо розказав.

Луцію

Так, правильно.

Герцог

Так. Правильно, можливо.
Неправильно, що голос подали,
Покіль вас не просили. Ну, що ж далі?

Ізабелла

І я пішла до цього лиходія
Намісника...

Герцог

Це марення... Безумна!

Ізабелла

Даруйте, та слова мої до діла.

Герцог

Звучать розумно знов. До діла ж, далі!

Ізабелла

Коротше, щоб не марнувати слів,
Розповідавши, як його просила,
Як плакала, благала на колінах —
Все це занадто довго, — я почну
З ганебного кінця. Казати сором
І боляче: він запропонував
Щоб хтивості його дала я в жертву
Свою незайманість, дівоче тіло,
І тим купити визволення брата.
Боролась довго я, але нарешті
Любов сестри взяла над честю гору!
Я віддалась йому. І в той же ранок,
Мети досягши, він послав наказ
Скарать його.

Герцог

Цілком правдоподібно!

Ізабелла

Не лиш правдоподібно — чиста правда.

Герцог

Створіння бідне! Присягаюсь небом,
Не знаєш, мабуть, і сама, що говориш.
Чи ти підкуплена, щоб очорнити
Честь графа злобним вимислом? По-перше,
Він вище всяких підозрінь, по-друге,
Невірогідно, щоб карав суворо
Він ваду ту, в якій і сам же винен.
Якби був грішний — гріх твого брата
Він виміряв би мірою своєю

Й до страти не засуджував його.
Та ти підучена. Скажи всю правду,
Признайся прямо: хто тобі нараяв
Зі скаргою прийти сюди?

Ізабелла

Й це все?

О боже милосердний! Дай терпіння!
Та прийде час, тоді вже розвінчаєш
Нечестя, вінчане високим саном.
Мир вам, а я піду, убита горем,
Ображена і віддана на сором!

Герцог

Ти рада б геть піти, я знаю. Варта!
В тюрму її! Невже ж бо ми дозволім
Того чорнить, хто нам близький і милий,
Цим подувом отруйної брехні?
Тут змовництво! Відкрийся ж нам, хто знав,
Що ти ідеш сюди?

Ізабелла

Знав чоловік,

Якого я б хотіла тут побачить,
Отець Лодовік!

Герцог

А, отець духовний?

Хто знає з вас цього ченця?

Луціо

Я знаю.

Я, ваша світлосте! Чернець-проноза!
Страшний нахаба! Та коли б не ряса,
То за слова, що у відсутність вашу
Він мовив проти вас, я міг би тут же
Його відлупцювать.

Герцог

Як — проти нас?

І цю безчесну також він настроїв
Проти намісника? Оце чернець!
Знайти його!

Луціо

Учора у тюрмі

Він був із нею. Пройда. Безсоромний
Нахаба.

Брат Пітер

Мир вам, світлий наш владарю!

Я слухав, як брехнею оскверняли
Ваш найсвятіший слух. По-перше, жінка
Заповзялась підступно ошукати
Намісника, а він такий невинний
В стосунках грішних з нею, як вона
В зв'язку з дітям ненародженим...

Герцог

Вірю.

А вам відомий той отець Лодовік?

Брат Пітер

Людина чистого життя святого,
Він зовсім не проноза й не нахаба,
Як заявив оцей нам дворянин.
І честю я ручуся, що ніколи
Не став би він ганьбити вас, владарю.

Луціо

Мерзенним чином він ганьбив, повірте.

Брат Пітер

Гаразд! Коли надійде час, він сам
Себе зуміє виправдати, тепер же
В горячці він, владарю мій, лежить.
Дізнавшись, що скарга вже на графа
Готується, він попросив мене,
І я прийшов, щоб від його особи
Вам розказати, де правда й де брехня.
Він все готов присягою potwierдити
І дати поважні докази. Щоб зняти
Ганебне звинувачення із графа,
Ми спершу викриєм, на очі звівши,
Цю позивачку й змусимо признатись
У наклепі.

Герцог

Що ж, починайте, отче.

Ізабеллу виводить варта.
Маріанна виходить наперед.

Граф Анджело, чи не смішне вам все це?
Велика сміливість нещасних дурнів?
Подайте нам стільці. О добрий брате,
Я хочу тут лишитись безстороннім,
Ви будете самі собі суддею.
Нехай вона лице відкриє спершу,
А потім хай говорить.

Маріанна

Мій владарю,

Даруйте, та лица я не відкрию,
Допоки не накаже чоловік.

Герцог

То ви заміжня?

Маріанна

Ні, владарю!

Герцог

Діва?

Маріанна

О ні, владарю.

Герцог

Удова?

Маріанна

О ні!

Герцог Та що ж таке насправді ви, коли
Не жінка, і не діва, й не вдова?

Луціо Ваша світлосте, вона, можливо, повійниця — адже
більшість із них ні заміжні, ні дівчата, ні вдовиці.

Герцог Велить замовкнути йому. Ще досить
Базікати за себе буде він.

Луціо Я вам скоряюся, владарю!

Маріанна Признаюсь, не заміжня я й також
Признаюся, що я вже і не діва.
Пізнала мужа я, та муж не знає,
Що він мене пізнав.

Луціо Отже, він був п'яний, володарю: іншого бути не
може.

Герцог Шкода, що ти не п'яний,— може б, помовчав

Луціо Я вам скоряюся, владарю.

Герцог Що тут на користь графа промовляє?

Маріанна Дійду я зараз і до цього. Та,
Що звинуватила його в розпусті,
Мого в тім винуватить чоловіка,
А час такий при цьому зазначає,
Коли тримала я його в обіймах,
Кохаючи. У цьому присягаюся.

Анджело То винуватить іншого вона,
А не мене!

Маріанна Не іншого, о ні!

Герцог Ви «чоловіка вашого» сказали?

Маріанна Так, Анджело і є мій чоловік.
Він думає, що він мене не знав,
Та знав мене, хоч думає, що мав
Він Ізабеллу!

Анджело Що це за обман?
Відкрій лице!

Маріанна Велить мій чоловік —
Відкриюсь я.
(Знімає покривало)

Ось, Анджело жорстокий.
Ось те лице, яке — ти присягався —

Захоплення твого найбільше гідне.
Ось та рука, що ти стискав, коли
Давав обітницю. Ось, я сама:
Я відняла тебе у Ізабелли.
З тобою я була вночі в альтанці,
Хоч ти тоді і уявляв її.

Герцог

(до Анджело)
Ви знаєте її?

Луціо

Ще й дуже близько,
Як чули ви самі.

Герцог

Замовкніть, годі!

Луціо

Я вам скоряюся, владарю!

Анджело

О мій владарю, мушу вам признатись,
Знайомий з нею я. Літ п'ять тому
Ішлося навіть і про шлюб між нами.
Тз діло поламалося: частково
Тому, що не змогли мені за нею
Обіцяного посагу віддати,
А головне — пішла погана чутка
Про легковажність дівчини... Відтоді
П'ять літ уже не говорив я з нею.
Її не бачив і не чув про неї,
Клянусь вам честю.

Маріанна

Герцогу шляхетний!

Як вірно те, що світло йде із неба,
Що мова йде від слів, що в правді — розум,
А правда — в доброчесності живе,
Так вірно те, що я його дружина,
Коли обіт святий що-небудь значить.
І, мій владарю, уночі в вівторок
Я з ним була в його садовім домі,
Її там як дружину він мене пізнав.
Якщо це правда — то живою встану
З колін. А ні — тоді навіки тут
Як пам'ятник із мармуру застигну.

Анджело

Її я досі з усмішкою слухав.
Тепер, прошу, дозвольте, мій державче,
Почати суд. Терпіння більш нема.
Я бачу, що якийсь могутній ворог
Обрав знаряддям цих жінок нещасних

І підіслав їх. Дайте ж бо, владарю,
Мені розплутать змову.

Герцог

Починайте!

Карайте винних, як вам заманеться.
Ох ти, безглуздий ченче, й ти, злодійко,
Тієї співучаснице! Невже ж бо
Гадали ви, що ваших клятв задосить?
Хоч всіх святих сюди покличте з неба,
Щоб перевищить славу і заслуги
Того, хто заслужив мою довіру!
Ескале! Й ти будь разом з ним суддею,
Допоможи підступність розвінчати,
Знайшовши джерело. Є ще один
Чернець замішаний. Послать по нього!

Брат Пітер

Авжеж! Коли б він міг сюди прийти...
Жінок цих він зі скаргою послав.
Начальнику тюрми відомо, де він
Живе. Хай викличе його.

Герцог

Та швидше!

Тюремник виходить.

А ви, мій вірний благородний брате,
Розслідуйте все діло до кінця.
За вчинену вам претяжку образу
Карайте як завгодно. Я покину
Вас ненадовго, та не сходьте з місця,
Покіль у цій брехні розберетесь.

Ескал

Ретельно ми у ній розберемось.

Герцог виходить.

Пане Луціо! Ви, здається, казали, що знаєте цього отця Лодовіка як безчесну людину?

Луціо «Cucullus non facit monachum». Із чесного в нім тільки його рясa. Він говорив найнепрстойніші речі про нашого герцога.

Ескал Ми попросимо вас лишитись тут до його приходу і підтвердити ваше звинувачення, звівши вас віч-на-віч. Цей чернець, певно, виявиться небезпечною особою.

Луціо

Даю слово, іншого такого у всьому Відні не знайдеться.

Ескал Привести сюди цю Ізабеллу. Мені треба ще з нею поговорити.

Слуга виходить.

Дозвольте мені її допитати, графе! Ви побачите, як я її притисну.

Луціо Не краще, ніж він, якщо вірити її словам.

Ескал Що ви сказали?

Луціо Я гадаю, якщо ви будете притискати її наодинці, то вона швидше зізнається: при всім народі їй соромно буде.

Ескал А от я проллю світло на її таємниці.

Луціо Можна й так, хоча жінки легше виявляють їх у темряві.

Входить в арта з Ізабеллою.

Ескал

(до Ізабелли)

Будь ласка сюди, добродійко. Ось ця жінка спростовує все, що ви сказали

Луціо Ваша милосте, ось цей самий пройдисвіт, про якого я казав, він іде з тюремником.

Ескал Дуже до речі. Не заходьте з ним у розмову, поки вас не покличуть.

Луціо Мовчу.

Входить герцог, перевдягнений ченцем,
і тюремник.

Ескал Відповідайте, де ви підучили цих жінок оббредати графа? Вони признались, що робили це на вашу підмову.

Герцог Це брехня.

Ескал Що? Чи тямите ви, де ви стоїте?

Герцог Пошана місцю! Часом і диявол
Буває в шані за престол огненний.
Де герцог? З ним я хочу говорити.

Ескал Ми — герцог нині. Ми вас будем слухать.
Глядіть же, говоріть нам тільки правду.

Герцог Ну що ж, принаймні буду я сміливим.
Беззахисні створіння! Як же ви

Прийшли шукать ягнати у лисиці?
Прошай же, справедливості! Як немає
Володаря,— пропало ваше діло.
Несправедливо герцог учинив,
Віддавши вас під владу лиходія,
Якого звинуватити прийшли ви.

Луціо Негідник він! Про нього мовив я.

Ескал Що, богохульнику, нечемний ченче?
Вже досить, що настроїв цих жінок
Брехати на поважного вельможу,
А ще його у вічі привселюдно
Ти смієш називати лиходієм?
А герцога назвать несправедливим
Насмілюся? Схопити! На тортури!
Та ми із нього витягнем всі жили,
Аж поки він признається у всьому.
«Несправедливий герцог!..»

Герцог Менше палу!

Мене ваш герцог не зачепить пальцем,
Як сам себе він катувать не стане.
Я не його підданець, не тутешній,
У Відні ж часто в справах я буваю
Й, спостерігаючи, розпусту бачу,
Що тут кипить і плеше через край.
Закони є для кожної провини,
Та влада надто до провин терпима,
Суворі-бо закони висять тут,
Як список штрафів у якійсь голярні
На посміх людям!

Ескал Та він ганьбить наш уряд! До в'язниці!

Анджело Що, Луціо, ви скажете про нього?
Він той і є, про кого ви казали?

Луціо Він, він і є, ваша світлосте! А йди-но сюди, приятелю, голена довбешко! Впізнаєш мене?

Герцог Впізнаю по голосу, добродію! Я зустрічав вас у в'язниці за відсутності герцога.

Луціо А, ось як! І пам'ятаєш ти все, що говорив про герцога?

Герцог Дуже добре пам'ятаю.

Луціо Отже, правда, що герцог бабій, дурень і боягуз, як ти його тоді атестував?

Герцог Нам треба з вами спершу поміняти ролями: це ви тоді так відгукувались про нього. І багато гіршого ще казали.

Луціо Я? Ах ти, проклятий ченце! Та хіба ж я тоді не потягав тебе за носа за твоє зухвальство?

Герцог Ні. Присягаюсь, герцога люблю.
Ну, як себе самого.

Анджело Чуєте, як цей негідник відрікається від своїх зрадницьких лайок?

Ескал З такою людиною нема чого довго панькатись. До в'язниці його! Де ж юрємник? До в'язниці його! Накласти на нього кайдани! Нічого його слухати. Та й цих негідниць, із їхнім другим спільником, туди ж!

Герцог
(до тюремника)
Добродію, стривайте, зачекайте!

Анджело Як? Він опирається! Луціо, допоможіть йому

Луціо Ходім-ходім, приятелю, нема чого! Ех ти, голений, лисий брехун! Як закутався! Сором показати свою огидну пику? Чума на тебе! Відкрий свою хижу мармизу та й іди повиси годинку-другу! Що, не бажаєш?

(Зриває каптур з герцога)

Герцог Негіднику, ти перший, хто спромігся
Ченця зробити герцогом. Нічого —
Усіх їх трьох беру я на поруки.

(До Луціо)
А ви куди? Лишіться. Вам з ченцем
Сквитатись доведеться! Взять його!

Луціо Боюсь, тут гірш за шибеницю буде...

Герцог
(До Ескала)
Прощаю я твої слова. Сідай.
Його попросим поступитись місцем.

(До Анджело)
Як знайдеться у тебе досить слів
Чи досить розуму або безстыдства,
То скористайся з них, покіль всього
Я не відкрив іще.

Анджело

Владарю грізний!

Я був би винним більше, аніж винен,
Якби невикритим надіявсь бути,
Коли дізнавсь, що ви, як божий суд,
В діла мої проникли. О державче!
Ганьбою більш не мучте ви мене.
Прийміть за допит це моє признання:
Судіть і присудіть мене до страти.
Ось ласка, про яку я вас прошу.

Герцог Сюди йди, Маріанно! Був ти з нею
Заручений, скажи?

Анджело

О так, владарю!

Герцог Иди й негайно з нею повинчайся.
Підіть ви, отче, справте їм обряд
І повертайтесь з ними. Ви, налядач,
Їх проведіть туди.

Анджело, Маріанна, брат Пітер
і тюремник виходять.

Ескал

О мій владарю!

Ганьбою графа вражений я більше,
Ніж дивністю всього, що сталося нині.

Герцог

Йдіть ближче, Ізабелло! Духівник ваш
Тепер ваш герцог. Та — як і тоді
Служив вам і порадою, й повчанням —
Із одягом я серця не змінив,
Вам відданий.

Ізабелла

Великий мій владарю,

Даруйте підданий, що вашу світлість
Обтяжувать посміла й затрудняти
Своїм невіданням.

Герцог

О Ізабелло,

Я вам дарую, але будьте й ви
Поблажливі до нас. Адже я знаю —
Смерть брата вашого гнітить вам серце.
І ви здивовані, чому не зміг
Відкрити верховної своєї влади,
Смерть допустив, ховаючись. Гай-гай,
Я помилився, бо не сподівався,
Що страта ця відбудеться скоріше,

Ніж я гадав. Та хай він спить спокійно!
Життя-бо наше краще після смерті,
Аніж довічний страх наш перед нею.
Отож не плачте. Брат ваш у раю
Щасливий.

Ізабелла

О, спасибі, мій владарю.

Входять Анджело, Маріанна,
брат Пітер і тюремник.

Герцог

Ось новоженець. Він образив вас
Свавільною уявою своєю.
Простіть йому — заради Маріанни.
Оскільки ж брата вашого він стратив,
Тепер подвійно винуватим є:
Зганьбив він честь незайманої діви
І не додержав даного їй слова —
Ціною тою брата пошадити!
Отож наймилосердніший закон
Кричить у голос над його ж словами:
«За Клавдіо — намісник, смерть за смерть!»
Бо ж гнів у серці викликає гнів,
Любов — таку ж любов і віра — віру.
Тож віддамо ми мірою за міру.
Відкрилась, Анджело, твоя провина;
Вже заперечить ти її не можеш.
Тебе на тій-таки колоді стратять,
Що й Клавдіо. Та ще й так само швидко.
Ведіть його на страту!

Маріанна

Ясний пане!

Невже мені дали в насмішку мужа?

Герцог

Ні, він в насмішку вашим мужем став!
Цим вашу честь хотів я відновити
І вас негайно мусив повінчати,
Інакше те, що Анджело зганьбив вас,
Могло б життя вам даліше зіпсувати,
Не дати щастя у новім союзі.
Хоч за законом всі його багатства
Відходять до казни, передаєм їх
Ми вам, як удові, щоб мужа вам
Купили кращого.

Маріанна

О добрий пане!

Я кращого не хочу й не прошу.

Герцог І не просить, бо твердо я поклав.
Маріанна Ласкавий мій владарю...
(Стає на коліна)

Герцог Марні просьби!
Взять і скарать його.
(До Луцію) Тепер до вас!

Маріанна О мій владарю! Люба Ізабелло!
Ставай зі мною разом на коліна.
Служитиму тобі я все життя.

Герцог Прохання ваше йде супроти глузду:
Якби вона за Анджело благала,
Дух брата встав би з кам'яного ложа
І вбив її жахіттям.

Маріанна Ізабелло!
Іди сюди і на коліна стань
Зі мною і зведи мовчазно руки,
Я все скажу. Таж праведником часто
Стає розкаяний великий грішник.
Хто не грішив — не каявся. Можливо,
Покається і муж мій? Ізабелло?
Невже колін не схилиш ти за мене?

Герцог За Клавдію помре він.
Ізабелла *(опускається на коліна)*

О владарю!
Судіте ви злочинця так, немовби
Мій брат живий. Я думаю — я вірю, —
Що Анджело в учинках ширим був,
Покіль мене не стрів. Якщо ж це так,
Лишіть життя йому. Загинув брат
За ту провину, що вчинив він сам.
Та Анджело...
Не здійснив він-бо заміру лихого,
Той задум тільки наміром лишився.
Тож намір, що загинув у дорозі,
Похований нехай там застається.
Бо ж наміри — самі лише думки...

Маріанна Лише думки.
Герцог Прохання надаремні.
Ну годі, встаньте. Пригадав я ще,

Наглядачу, чом Клавдію скарали
В час неурочний?

Тюремник Я дістав наказ.

Герцог Як? Вам наказ письмовий надіслали?

Тюремник Наказ передали мені приватно.

Герцог За це я вас посади позбавляю.
Віддать ключі!

Тюремник Даруйте, сам гадав я,
Що тут помилка, та не був я певен.
Пожалкував про це, коли подумав.
І ось прямий вам доказ: є в тюрмі
Ув'язнений. І мусив би його
Скарати за приватним я наказом.
А не скарав.

Герцог Ах, так? Хто він такий?

Тюремник Злочинець Бернадіно.

Герцог Я хотів би,
Щоб з Клавдію так само ти вчинив.
Сходи по нього: я на нього гляну.

Тюремник виходить.

Ескал Шкодую я, що чоловік такий
Учений, мудрий, Анджело, як ви,
Піддавсь на спалах пристрасті сліпої
Й супроти розуму свого пішов.

Анджело Шкодую я, що суму вам завдав.
А біль такий в розкаяному серці,
Що хочу я не милості, а смерті.
Чого я заслужив, того й прошу.

Входять тюремник, Бернадіно, Клавдію, закутаний у плащ, і Джульєтта.

Герцог Котрий з них Бернадіно?

Тюремник Цей, владарю!

Герцог Ти, кажуть, так душею огрубів,
Що бачиш лиш життя земне. Йому ти
Вілдавсь. Отож засуджений тепер,
Та на землі твої гріхи прощаю.
Тож скористайся з милості земної,

Щоб стати і небесної достойним.
Його ви наставляйте, отче, вам
Я віддаю його до рук. А це хто?

Тюремник Це ще одного в'язня врятував я.
Він з Клавдіо померти також мав,
І схожий він на нього, як на себе.
(Відкриває лице Клавдіо)

Герцог

(до Ізабелли)
Коли на брата вашого він схожий,
Заради цього ми йому прощаєм!
А в вас я прошу вашої руки,
Скажіть мені, що будете моєю.
Мені він стане братом. Тільки згодом.
Та Анджело відчув якусь надію.
Здається, очі блиснули у нього...
Так, Анджело. Ваш гріх вам одплатив
Добром. Любіть же ви свою дружину.
Її ціна хай вам ціни додасть.
І я відчув потребу всім прощати.
Одному лиш простити не маю сили.
(До Луціо)

Казали ви, я дурень, боягуз,
Розпусник, і невіглас, і безумець?
Скажіть же, що я вам зробив такого,
Щоб ви отак могли мене ганьбити?

Луціо Правду кажучи, володарю, просто я плескав так,
жартію. Якщо ви бажаєте мене за це повісити, го маєте цілковите
право, але я хотів би, щоб ви зволили мене відшмагати.

Герцог Так, відшмагать, а потім і повісити.
Окличники ж хай всюди оголосять,
Щоб об'явилась дівчина одна,
Яку колись збезчестив цей розпусник,
Хай прийде: він одружиться із нею.
(Він сам мені казав, що є одна,
Яку колись з дитиною покинув).
Як повинчається — тоді його
Хай відшмагають, потім же повісять.

Луціо Благаю вашу світлість, не одружуйте мене з по-
війницею. Ви щойно сказали, що я вас зробив герцогом, — невже ви
за це відплатите мені тим, що зробите мене рогоносецем?

Герцог Одружишся, клянусь моєю честю,—
Тоді уже нехай прошу тобі
Брехню і всі гріхи. Тож до в'язниці
Тим часом. Все робити, як звелів.

Луціо Одружитися з гуляшою дівкою, володарю! Та це ж
гірше смерті, шмагання і шибениці...

Герцог Та варте це брехні на владаря!

Варта виводить Луціо.

Ти, Клавдію, Джульетті честь повернеш.
Тобі ж, о Маріанно, щастя зичу.
Так, Анджело, люби її. Я був
Її духовником і добродієм
В ній оцінив. Тобі, Ескале добрий,
Я дякую за вияв доброти:
Чекай же за заслуги нагороди.
А вам, наглядачу, за всі турботи,
За вірність таємниці ширю вдячний.
Достойнішу посаду всім призначу.
Ти, Анджело, даруй йому обман,—
Тобі приніс він голову пірата,
Такий обман прощає сам себе.
Мою ти просьбу знаєш, Ізабелло!
Вона складається тобі на благо.
Якщо любов до мене в тебе є,—
Усе моє — твоє, твоє — моє.
Ходімо ж у палац: у власнім домі
Відкрию таємниці невідомі.

Виходять.

С. 483. *«Прочанкою я йду до Якова Святого...»* — Географічна неточність. Монастир св. Якова Кампостельського у Північній Іспанії, а не в Італії. Лист Гелени написаний у формі сонета.

Нехай простить мені, що, мов Юнона люта, Я зав'язала вік безжалісно йому...— Натяк на переслідування троянського героя Енея римською богинею Юноною. Цей сюжет використано в «Енеїді» Вергілія.

С. 487. *Ескал* — ім'я італійського герцога перетворюється у Шекспіра в особове ім'я багатьох персонажів («Ромео і Джульєтта», «Міра за міру»).

С. 489. *Втратити барабан — і як!* — Полковий барабан був символом вояцької слави. Його втрата вважалась ганьбою для всього полка.

С. 494. *...в німого Баязетового слуги...— Баязет (1347—1403)* — турецький султан. У 1402 р. був захоплений у полон Тимуром. Гаремі східних володарів охороняли німі раби, в яких було вирвано язика.

С. 497. *Хіба ж була такою ваша мати Тієї ночі, як зачала вас?—* Ця репліка Бертрама свідчить про згубний вплив на нього Пароля, слова якого (І, І) він повторює.

С. 506. *Несс* (гр. міф.) — кентавр, який намагався збезчестити дружину Геракла Деяніру. Підступна порада пораненого Гераклом кентавра Деянірі — змочити одяг героя кров'ю Несса, щоб зберегти його кохання — згодом призвела до загибелі від отрути, яка з Гераклової стріли перейшла в Нессову кров.

...він навчав рекрутів здвоювати ряди на плацу, що зветься Майл-енд.— Майл-енд — місце, де за часів Шекспіра навчали військової справи бійців міського ополчення.

С. 509. *...чим бридким шафраном можна було б пофарбувати всіх наших жовторотих...—* Тодішні франги надавали своїм коміrcям і манжетам жовтуватого кольору, підфарбовуючи їх шафраном.

С. 510. *Навуходоносор* — син халдейського царя Набопаласара, правитель Вавілоу. Царював від 605 до 562 р. до н. е. За часів царювання Навуходоносора вавілонські війська кілька разів спустошували Іудею. За біблійною оповіддю вавілонського царя за його гріхи було перетворено на бика. Він їв траву, тобто «знався на корисних травах».

С. 511. *...а вона завжди кінчається широкою брамою і великим вогнем.—* Тобто пеклом

МІРА ЗА МІРУ

П'єса вперше була видана in folio 1623 р. Видавці, мабуть, не мали її повного тексту і використали акторські списки ролей, що спричинилось, як гадають, до скорочення п'єси. Збереглися відомості про постановку «Міри

за міру» в придворному театрі 26 грудня 1604 р. Цим же роком, певно, датується і створення п'єси.

Первісним джерелом сюжету є п'ята новела сьомої декади збірника Дж. Джіральді Чінтіо «Гекатомміті, або Сто новел» (1563), де італійський автор звертається до поширеного в літературі середніх віків і Відродження сюжету про великодушну сестру, яка ціною своєї честі намагається врятувати засудженого до смерті брата. Новела Чінтіо була використана англійським драматургом Дж. Четстоном, п'єса якого «Промос і Кассандра» (1565) привернула увагу Шекспіра.

Разом з «Троїлом і Крессідою» та «Кінєць діло хвалить» «Міра за міру» належить до числа проблемних п'єс чи так званих «похмурих комедій» драматурга. Ці твори були написані на зламі XVI—XVII ст. Літературне життя Англії цього періоду являло собою складну картину протистояння і взаємопроникнення різноманітних шкіл і стилів. Єлизаветинська драматургія вступає в останню стадію свого існування. До «лондонських комедій», з їхнім гротескно-реалістичним зображенням англійського побуту звертається прибічник «ученої комедії» Бен Джонсон. На сцені з'являються твори молодших сучасників Шекспіра — Бомонта і Флетчера, Вебстера та ін., що виразно наближаються до поетики барокко.

При загальній різноманітності явищ, які характеризують пізньоренесансну драматургію в Англії, можна все-таки виділити кілька провідних тенденцій, що відбилися і в проблемних п'єсах Шекспіра. Це, перш за все, перегляд понять, зв'язаних з ренесансною концепцією людської особистості, принципове заперечення її ідеальності. Відповідно зростає інтерес до реальної дійсності, зображуваної в усій її неприхованій непривабливості й дисгармонійності. Особливо цікавлять драматургів цього періоду складні етичні проблеми, трагічні колізії невідповідності людини й навколишнього світу.

Підвищений інтерес до проблем морально-філософського плану характерний і для п'єси Шекспіра «Міра за міру». В її структурі можна виявити чимало зовнішніх ознак традиційного комедійного жанру. Як і в ранніх Шекспірових комедіях, дія тут розвивається на двох рівнях, події відбуваються в умовній обстановці (перед нами фантастичний Відень), інтрига неодмінно завершується весіллями. Проте загальний емоційний настрій п'єси вже зовсім інший. І справа не тільки в численних натуралістичних деталях і гротескно-грубуватій фарсовості персонажів комедійного плану. Зникла ігрова невимовність комедії, її весела розкутість.

Раніше основна сценічна функція героїв полягала в переборюванні перешкод, що виникають на їхньому шляху до щастя. Персонажі в «Мірі за міру» втратили право вирішувати свою долю. Трансформується і мотив природного прагнення людини до щастя, нерозривно пов'язаний у ранній творчості Шекспіра з темою кохання. Серед численних дійових осіб цієї п'єси сценічний тип «романтичного закоханця» відсутній. Ніхто з персонажів (винятком є Маріанна) не прагнув до шлюбів, які завершують дію. А щодо Луціо, то така розв'язка для нього рівноцінна покаранню.

Жанрова неоднорідність іноді призводить до зниження оцінки п'єси, яку навіть називають невдалою. Проте суперечливість цієї «похмурої комедії» закономірно

впливає з її ідейно-естетичної специфіки. Не сюжетно-подійний ряд, не характери героїв, а глибина й серйозність поставлених у п'єсі проблем визначають її композицію. Саме філософсько-етичне начало становить основу дії, підпорядковує собі весь сценічний матеріал.

Ідейним лейтмотивом п'єси є проблема природи людини, що розглядається в двох різних аспектах: особистому й соціальному. Погляд драматурга на гармонійну людську особистість знаєє кардинальної зміни. Ранній Ренесанс ушляхив єдність тілесного й духовного в людині. Піднесено-романтичне схилення перед почуттям поєднується в юних персонажах Шекспірових комедій з природно-земним характером їхнього кохання. Драматург намагається злити в одному комедійному герої практичну і святкову сторони людської природи, розкутої і сповненої активності. Навіть пан Тобіо Гик, уособлення тілесного начала, сприймається як вияв необмежених можливостей людської природи. Так само захоплюється витівками своїх персонажів Джованні Боккаччо, милується надмірним життєлюбством героїв-велетнів Франсуа Рабле.

На зламі XVI—XVII ст. ставлення до матеріально-тілесного стає іншим. У ньому починають вбачати витoki тваринно-егоїстичного в натурі людини. Цей новий мотив був присутній уже в «Троїлі і Крессіді». Його значення ще більш зростає в «Мірі за міру». В жодному творі Шекспіра життя ще не поставало перед нами в такому підкреслено біологічному виразі. Крім усього іншого, йдеться про венеричні хвороби, перелюбство тощо. Дія відбувається то в домі розпусти, то у в'язниці, коментують події звідник Помпей і гувльвіса Луцій.

Життя в примітивному його аспекті заперечується монологом герцога, виголошеним перед Клавдіо, що чекає страти, і є надзвичайно важливим для розуміння ідейно-філософської системи твору. Ключові моменти цього монологу: швидкоплинність людського буття і нерозумність природи людини, одержимі тваринними пристрастями, безглуздою жадібністю, яка прирікає її на самотність, руйнуючи зв'язки між людьми (цей мотив звучатиме в «Королі Лірі»). Слова герцога, таким чином, породжені презирством не до всякого буття, а до позбавленого цінності тваринного животіння.

Теза герцога про те, що не всяке існування є життя, дублюється сценою Клавдіо та Ізабелли. Сестра героя — єдиний, крім герцога, персонаж п'єси, не пов'язаний з чуттєвим аспектом буття. Вже на самому початку дії Ізабелла постає перед глядачем немовби відокремленою від решти світу: муром монастиря. В усіх сюжетних першоджерелах п'єси сестра засудженого згоджується ціною своєї честі врятувати брата від смерті. А Ізабелла, не вагаючись, відкидає пропозицію Анджело. Етичні ідеали для героїні вищі за саме життя, яке без них втрачає будь-який сенс.

Мотив негативного ставлення до чуттєвого в людській природі звучить у багатьох творах Шекспіра цього періоду: в «Троїлі і Крессіді», «Королі Лірі», «Гамлеті», «Тімоні Афінському». Проте було б помилкою вважати його єдино важливим у п'єсі «Міра за міру», побудованій за принципом тези й антитези. Словам герцога протистойть монолог Клавдіо, словнений не тваринної, а справді людської жадоби життя. Природа не мириться з відведеною їй роллю, відкидаючи всі ригористичні умовиводи герцога. Та й сама провина Клавдіо не є по-

рушенням природних законів буття. Якщо продовжити думку герцога, то винними у «тваринній пристрасті» виявляться батьки Джульєтти, які через захлапність перешкоджають її шлюбіві. Лінія Клавдіо — Джульєтта нагадує ніби намічену пунктиром традиційну для раннього Шекспіра історію закоханих, які вступають у конфлікт з батьківським авторитетом (можливо, героїню не випадково звуть Джульєттою).

Неоднозначне і так зване «фальстафівське тло» п'єси. Перед глядачем з'являється ціла низка гротеско-спотворених персонажів ранніх творів драматурга, яких, проте, можна впізнати. Переспілла нагадує пані Спритлі («Генріх IV», ч. II), стражник Лікот — Кизила («Багато галасу з нічого»); Пінна — Андреа Треса («Дванадцять піч»). Ці герої підкреслено знижені, їхня буфонада нерідко змінюється брутальним натуралістичним фарсом. Другий низовий план п'єси розглядається іноді як своєрідна колекція «людського свинства». Концепція людини в Шекспіра все ж таки ширша, ніж механічне заперечення її, хай і примітивної, тваринної природи. І тут особливе становище в системі образів п'єси посідає Луціо, який своїм боягузством, хвальковитістю й дотепністю віддалено нагадує молодого Фальстафа. Луціо — теоретик гультяства, і ставлення до нього автора мало б бути однозначно негативним (так до нього ставиться герцог). Але це не так. Луціо щиро відданий Клавдіо. Його репліки часто-густо сповнені здорового глузду. Саме Луціо належить розповідь про морського розбійника, який ревно дотримував усіх заповідей, зішкріб з таблиці лише одну: «Не вкради», — розповідь, явно спрямована проти святенництва.

П'єса написана у формі філософсько-психологічного експерименту, пов'язаного з сюжетною лінією герцога. Мотив підкреслено умовний: герой вирішує на певний час надати владу Анджело, вивчаючи збоку як його поведінку, так і сприйняття нового правителя підданими. Кожна сцена — епізод експерименту, що, як пізніше дізнаються глядачі, був заздалегідь передбачений герцогом. Прийом відстороненого спостереження використав Шекспір у «Гамлеті», де герой під прикриттям «маски божевілля» діставав можливість без перешкоди вивчати порочність людської природи.

Логічним центром експерименту є образ Анджело, з яким пов'язана і друга філософсько-етична лінія сюжету: природа людини в її соціальному аспекті. В період пізнього Відродження колізія «людина — суспільство» набирає внутрішньо суперечливого характеру. Гуманістичний принцип: «людина — міра всіх предметів» поступово втрачає своє значення. В умовах регламентації, з посиленням абсолютистських тенденцій або зрослої капіталістичної залежності, особистість дедалі більше починає відчувати втрату свободи. Поведінка людини залежить уже не стільки від її вдачі й особистої волі (рання творчість Шекспіра), як від моральних і соціальних законів, що підпорядковують її собі.

Тема несвободи обігрується в «Мірі за міру» не раз. Узагальнено символічне її розуміння — залежність людини від тваринної основи своєї природи. Але є в п'єсі й інше розуміння несвободи: залежність людини від держави та її законів, у їх конкретно-історичному розумінні. І в цьому «Міра за міру» прямо протилежна раннім комедіям Шекспіра, в яких суворі правила моралі та законів

ставали лише приводом для гри (лінія Тезея і молодих закоханих у «Сні літньої ночі»). У п'єсі ніхто з героїв, навіть герцог, цілком не вільний. В'язниця, в якій зустрічаються майже всі дійові особи п'єси,— багатозначне тло дії.

Тема закону невіддільна від образу Анджело, найглибше психологічно розробленого в п'єсі. О. С. Пушкін, захоплюючись багатогранністю вдачі цього героя, пише: «У Шекспіра лицемір вносить судовий вирок з пишномовною суворістю, але справедливо; він виправдовує свою жорстокість глибокодумним судженням державної людини; він спокушає невинність сильними, знадливими софізмами, не смішною мішаниною побожності й зальотів. Анджело — лицемір, бо його прилюдні дії суперечать його таємним пристрастям! А яка глибина у цій вдачі».

На початку дії Анджело постає перед глядачами як саме втілення невідданості закону. Ставши намісником герцога, герой відразу ж виступає проти першого порушення права з усією нещадністю. Але парадоксальність становища героя в тому, що він і сам учиняє такий самий гріх. На особі Анджело обидві теми зімкнулися. Право судити дістає герой, наділений такою ж самою утєрбною, недосконалою природою, як і решта персонажів. Дальша поведінка Анджело — спроби спокусити Ізабеллу, породжений страхом перед викриттям наказ скарати смертю Клавдію — закономірний вияв тваринних рис у характері героя.

Виникає складна морально-етична ситуація, що не має однозначного вирішення. Експеримент герцога закінчений, і майже ніхто з героїв не витримав випробування. Замість традиційного апофеозу гармонії перед нами картина порушення природних взаємин між людьми. Цим «Міра за міру» нагадує «Троїла і Крессіду» і написаного незадовго перед цим «Гамлета». Не запереченням людини завершується ця мудра й гірка п'єса. Людська природа недовершена і тим більше потребує милосердя, доброти. Заключна сцена позбавлена веселої безтурботності ранніх комедій Шекспіра. Але нема в ній і песимістичної безвиході. Поблажлива іронічність підкреслює відкритість фіналу, безпосередньо зверненого до глядача, спонукає його до активного мислення.

П'єса привернула особливу увагу О. С. Пушкіна, він навіть збирався перекласти її російською мовою. Переклад лишився незакінчений, зберігся чорновий текст лише перших віршів. Проте великий російський поет не втрачає інтересу до «Міри за міру», і 1833 р. з'являється його поема «Анджело», написана за мотивами п'єси Шекспіра. Звертається до цього твору і Ріхард Вагнер. Опера «Забора кохання» написана композитором на Шекспірів сюжет.

Російською мовою п'єса перекладалася неодноразово. 1850 р. окремі її сцени були перекладені В. Родиславським, пізніше з'явилися переклади П. Альберта, Ф. Міллера, Є. Полонської, Т. Щепкіної-Куперник. Першим її перекладачем українською мовою став П. Куліш. Передмову до п'єси написав І. Франко.

Найцікавішою сценічною версією п'єси є її постановка 1880 р. у Малому театрі. Роль Ізабелли виконувала М. Ермолова, роль герцога — О. Ленський, Луціо — О. Правдін. Велика російська артистка, незважаючи на певну складність ролі, створила привабливий характер героїні, підкресливши сувору чесноту і непохитну моральну стійкість Ізабелли.

С. 531. *Як факели, запалює нас небо, Щоб ми горіли тільки задля себе.*— В словах герцога відчувуються відголоски дуже популярної в епоху Відродження концепції гуманістичної активності. Природа наділяє людину численними добрими якостями й талантами, які вона повинна використати для блага суспільства. Людина, яка відмовляється від активної діяльності, порушує закони природи.

С. 533. *Молитва лишається молитвою...*— Луціо є персонажем го-стро комедійним, майже негативним героєм. Деякі його репліки, проте, не позбавлені сенсу. Так, його зауваження про молитви ґрунтується, певно, на віротерпимості самого драматурга.

...ніж французьким оксамитом з такою облізною ворсою, як ти.— Натяк на венеричну хворобу, що її називали французькою, від якої людина втрачає волосся. У своїх дотепах Луціо найчастіше звертається саме до обігрування мотиву венеричних хвороб, що знижує його образ.

С. 534. *Входить Помпей.*— Ампула Помпея — клоун. Одначе, герой має певну професію: спочатку він звідник у домі рознусти Переспілли, потім помічник ката. Він не безсторонній спостерігач подій, а бере в них участь. Про клоунське ампула свідчить і зовнішній вигляд Помпея — наприклад, його широченні штани, які неодноразово обігруються в тексті.

Ім'я героя п'єси — Помпей — створює комедійний контраст з Помпеем Гнеєм Великим (106—48 до н. е.), що був римським полководцем та політичним діячем.

С. 538. *Ні, отче мій, так думати не слід. Стріла кохання пронизать нездатна. Надійно у броню закуті груди.*— Священик, певно, припускає, що герцог відмовляється тимчасово від влади для якоїсь любовної авантюри. Питання про вік герцога остаточно не вирішене. Деякі дослідники вважають, що герой людина ще молода. При цьому вони спираються на те, що роль герцога в театрі «Глобус» виконував пібито Р. Бербедж.

Він думає, що я подався до Польщі; Я сам поширив чутку цю в народі...— Фольклорний мотив: добрий правитель змінює свою зовнішність і переодягнений вирушає в подорож по державі, щоб довідатись про життя своїх підданців і сприяти перемозі справедливості.

Та вже ось ледве не п'ятнадцять літ...— Певна непослідовність у тексті. Щойно Луціо розповідав, що закон не застосовувався вже 19 років. Проте можливо, що Луціо веде рахунок від часу видання закону, а герцог — від дня свого вступу на престол.

С. 540. *Мир стінам цим!*— Сцена появи Луціо в монастирі надзвичайно вдала за своєю контрастністю. Гульвіса Луціо просить майбутню черницю Ізабеллу врятувати Клавдію, звинуваченого в порушенні норм моральності.

С. 541. *Як ми повнієм од їди — чи нива Повніє живном з ласки хлібороба...*— Слова Луціо в побутовій, трохи зниженій формі відтворюють рене-

сансну концепцію про життєдайну функцію природи. Ця репліка героя нагадує монолог Пароля з комедії «Кінець діло хвалить» (I, 1).

С. 544. *Якщо порядні люди...*— Образи міської варті, сільських священників і педантів вносять у твори Шекспіра англійський національний колорит. Зображуючи стражника Локота, драматург використовує улюблений комедійний прийом: герой перекручує зміст слів або надає їм протилежного значення (так само — Кизил і Дрючок у комедії «Багато галасу з нічого»).

С. 545. *...з ласки вашої милості, вареного чорносливу закортіло...*— В домах розпусти гостей пригощали вареним чорносливом. За давніми медичними уявленнями чорнослив охороняє від зараження венеричними хворобами.

С. 546. *...у кімнаті, що називається «Виноградне гроно»...*— За часів Шекспіра був звичай називати кімнати в шинках або в заїздах за ліпними оздобами, що їх прикрашали: наприклад, зображенням грона винограду. Дати наймення кімнаті могли також картина, gobelen тощо.

Усе це тягнеться, як ніч в Росії...— Інтерес до російських реалій виявляють майже всі письменники сучасники Шекспіра (Сідней, Неш, Голіншед, Флетчер), що пояснюється поживаленням дипломатичних і торговельних контактів між Росією і Англією на зламі XVI і XVII ст. У творчості драматурга ця тема вперше з'являється в комедії «Марні зусилля кохання».

С. 548. *Хто тут розумніший — Правда чи Кривда?* — Традиційні алегоричні фігури середньовічних театральних вистав — мораліте та містерій.

...нечестивий Ганнібале! — Лікот перекручує слова: він хоче сказати «канібал». Ганнібал Барка (Аннібал), 247 або 246 до н. е. — 183 до н. е. — полководець і державний діяч Карфагена, один з найвидатніших полководців стародавнього світу.

С. 550. *...інакше я тебе до самих твоїх наметів пожену, як Цезар великого Помпея...*— Мається на увазі перемога Юлія Цезаря над своїм політичним супротивником Гнеєм Помпеем, на прізвисько Великий. Битва, яка принесла остаточну перемогу Цезарю, відбулася 48 р. до н. е. біля міста Фарсали.

Ходім обідати.— Аристократи мали звичку обідати об 11 годині ранку, а вечеряти о 5-й годині дня.

С. 566. *Готуйся до смерті, то й життя і смерть Для тебе вже приємнішими будуть.*— Дослідники вбачають у монолозі герцога вплив концепції французького мислителя доби Відродження Монтеня: «філософствувати — означає готуватись до смерті».

С. 573. *Його несправедлива жорстокість повинна б за всіма законами розуму погасити цю любов...*— Примхливість кохання — провідна тема ранніх «романтичних» комедій Шекспіра. Герцог, проте, вбачає в цьому недосконалість, нерозумність людської природи.

С. 575. *Аби ж святим був кожен, як іззовні, За лежу б не ховав діла гріховні!* — Натяк на порочність Анджело. Тема розбіжності між зовнішнім

вглядом і справжньою природою речей присутня майже у всіх творах Шекспіра цього періоду.

Буде з його шиею те, що й з вашим черевом, отче: стягнуть її мотузкою! — Ченці ордену францисканців підперізувались конопляною мотузкою, що мало свідчити про їхню зневагу до багатства. Конопляну мотузку використовували також кати під час страти засуджених.

Де ж твої лялечки-жінки, яких ти створюєш так само легко, як Пігмаліон? — Луцію натякає на те, що в домі Переспілли Помпей виконував обов'язки звідника.

Пігмаліон — у грецькій міфології скульптор, цар Кіпру, який закохався в створену ним із слонової кістки статую. Богиня кохання Афродіта оживила статую, і вона стала дружиною митця.

С. 576. *Тепер ти станеш гарним чоловіком, Помпею!* — За звідництво карали довгорічним тюремним ув'язненням, тому Луцію й каже Помпеєві, що той буде мати досить часу, щоб господарювати в тюрмі, мов у власному домі.

С. 580. *На міру міряє єдину Не лиш чужу — й свою провину.* — Ці слова герцога становлять ідейний лейтмотив усього твору.

С. 581. *Хлопчик... співає: «Геть уста — весни цвітінь...»* — Пісні в творах Шекспіра не мають характеру зовнішнього музичного дивертисменту, а доповнюють психологічні характеристики персонажів. Так, пісня, яку виконує хлопчик-паж, створює атмосферу щирої ліричності, підкреслюючи, таким чином, поетичність образу героїні. Деякі дослідники вважають, що слова цієї пісні написав не Шекспір.

С. 582. *...в музиці є джерело для втіх: Несе добро вона, але й штовха на гріх.* — Єдиний фрагмент у творчості Шекспіра, де мова йде про негативний вплив музики на людину. Можливо, це пояснюється трохи ригористичним характером образу герцога, який у п'єсі весь час обстоює перевагу духовних засад над тілесними, розуму над почуттям.

С. 583. *О владо! Сан! Очей фальшивих безліч За вами стежить...* — Репліка герцога не має відношення до безпосередніх подій цього епізоду, а являє собою повторення слів героя після бесіди з Луцією. Герцог, очевидно, не може позбутись неприємного враження від слів Луцію, що не свідчить, між іншим, про цілковиту врівноваженість його натури.

С. 585. *...доводиться щоразу просити прощення у своїх клієнтів.* — За давнім звичаєм, кат, перед тим як виконати вирок, щоразу просив пробачення в засудженого.

С. 590. *...стільки тут її давніх знайомих.* — Імена, прізвиська героїв, певно, містять у собі натяки на якихось конкретних осіб, відомих тогочасним глядачам.

...пан Спритняг сидить за паку обгорткового паперу та мішок старого їмбиру, які нав'язав йому лихвар. — За часів Шекспіра уряд починає вживати деяких заходів для обмеження прибутків лихварів, які вдаються до різних хитрощів, щоб збе-

регти своє багатство. Так, наприклад, вони починають включати в позичку невідгідні й непотрібні покупцям товари. Спритняг і став жертвою такого лихваря, який дав йому позичку не грішми, а імбиром і папером, що їх той не зміг продати й потрапив до боргової тюрми.

...всі бабусі, що так його любили, перемерли.— Вважалося, що старі жінки дуже полюбляють п'яти тепле солодке молоко з імбиром чи просто гризти його зерна. Натяк на це є і в «Венеціанському купці».

С. 591. *...і тепер Христа ради просять!*— За давніх часів в'язні повинні були самі дбати про своє харчування. Вони вивішували у вікнах тюрми кошики, в які перехожі клали свої пожертви.

С. 599. *Достойний брате!*— Таке звертання вважалося звичайним між вельможними особами.

С. 606. *А ні—тоді навіки тут Як пам'ятник із мармуру застигну.*— В поетичному арсеналі Шекспіра статуя з мармуру є символом нерухомості, скорботи. Схожий образ зустрічаємо в «Троїлі і Крессіді» тощо.

Олена АЛЕКСЕЄНКО